

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Центр підготовки магістрів публічної служби і професійних суддів

Кафедра політичних теорій

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

«ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ ЗА РІЗНИХ ТИПІВ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ»

Виконала: здобувачка вищої освіти 2

курсу заочної форми навчання

галузь знань – 28 “Публічне управління та
адміністрування”

спеціальність 281 – “Публічне управління
та адміністрування”

Коплянок Валерія Ігорівна

Керівник – д.і.н., проф. Кормич Л.І.

Рецензент – д.політ.н., проф. Вітман К.М.

Одеса – 2024

ЗМІСТ:

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ	6
1.1. Поняття та технології політичних маніпуляцій у сучасній політичній науці	6
1.2. Використання соціальних мереж для політичних маніпуляцій	21
Висновки до 1 розділу	25
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ В ДЕМОКРАТИЧНИХ ТА НЕДЕМОКРАТИЧНИХ РЕЖИМАХ	26
2.1. Досвід застосування технологій політичних маніпуляцій у демократичних країнах	26
2.2. Технології маніпуляцій громадською думкою в авторитарних та тоталітарних режимах (Північна Корея, Росія, Китай, країни Близького Сходу)	43
2.3. Вимушений та навмисний цифровий авторитаризм та тоталітаризм як сучасні інструменти політичних маніпуляцій	48
Висновки до 2 розділу	61
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ МАНІПУЛЯЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ: ДОСВІД УКРАЇНИ	62
3.1. Технології та інструменти політичних маніпуляцій Росії в контексті війни з Україною	62
3.2. Механізми боротьби з дезінформацією: державна політика та сучасні технології	69
Висновки до 3 розділу	80
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлюється тим, що в сучасному світі політичні маніпуляції є невід'ємною частиною політичного процесу незалежно від типу режиму – демократичного чи недемократичного. З розвитком цифрових технологій та поширенням соціальних мереж маніпулятивні практики значно удосконалилися, набули нових форм та масштабів. Використання маніпулятивних технологій не лише впливає на суспільну свідомість і формування громадської думки, але й становить загрозу демократичним цінностям, інформаційній безпеці та стабільності політичних систем.

Особливо гостро проблема політичних маніпуляцій проявляється у сучасному інформаційному просторі України, де в умовах гібридної війни Російська Федерація активно використовує широкий спектр маніпулятивних технологій для дестабілізації, підриву довіри до української влади та міжнародного іміджу держави. Аналіз таких маніпулятивних технологій, а також вивчення ефективних механізмів протидії дезінформації є важливими для розробки стратегії забезпечення інформаційної безпеки України та формування стійкого інформаційного простору.

Технології політичних маніпуляцій за різних типів політичного режиму є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед українських дослідників, які зробили значний внесок у вивчення цієї тематики, варто виділити Д. Варана, В. Ганжурова, М. Григорову, І. Жаркова, Л. Климанську, М. Костельнюка, О. Москаленка, В. Полторака, Г. Почепцова, А. Рудневу, Ю. Каплана та інших. Їхні роботи зосереджені на вивченні політичних технологій, маніпуляцій громадською думкою, інформаційної безпеки та особливостей функціонування медіа в умовах сучасного інформаційного простору. Значний інтерес до аналізу політичних маніпуляцій, особливо в контексті цифрових технологій, також спостерігається серед зарубіжних дослідників, таких як А. Бреді, М. Бастос, Т. Драгу, С. Фелдстейн, Г. Кінг, М. О. Джонс, Д. Вуллі, а також експертів

міжнародних організацій. Їхні дослідження охоплюють проблематику цифрового авторитаризму, комп'ютерної пропаганди, використання штучного інтелекту для маніпуляцій громадською думкою та глобальні тенденції розвитку інформаційних технологій у політичному контексті.

Мета даної роботи – комплексне дослідження технологій політичних маніпуляцій за різних типів політичного режиму, аналіз їхнього впливу на громадську думку та інформаційний простір, а також визначення ефективних механізмів боротьби з маніпуляціями, зокрема у контексті досвіду України.

Для досягнення даної мети були поставлені такі *завдання*:

- дослідити поняття та технології політичних маніпуляцій у сучасній політичній науці;
- проаналізувати використання соціальних мереж для політичних маніпуляцій;
- дослідити досвід застосування технологій політичних маніпуляцій у демократичних країнах;
- вивчити технології політичних маніпуляцій в авторитарних і тоталітарних режимах;
- проаналізувати явища цифрового авторитаризму як сучасного інструменту політичних маніпуляцій;
- розглянути інструменти політичних маніпуляцій Росії в контексті війни з Україною;
- визначити механізми боротьби з дезінформацією та політичними маніпуляціями, включаючи роль державної політики та сучасних технологій.

Об'єкт дослідження – політичні маніпуляції як соціально-політичне явище.

Предметом дослідження є технології політичних маніпуляцій за різних типів політичного режиму, їхні особливості.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи, що забезпечують комплексний і системний підхід до вивчення теми. Використано системний метод, який дозволяє розглянути

політичні маніпуляції як складне соціальне явище, що формується під впливом різних політичних, соціальних і технологічних чинників. Метод порівняльного аналізу застосовано для визначення відмінностей у використанні маніпулятивних технологій у демократичних, авторитарних і тоталітарних режимах. Використання структурно-функціонального аналізу дало змогу оцінити роль сучасних цифрових технологій і соціальних мереж у формуванні нових форм політичних маніпуляцій. Крім того, застосовано метод прогнозування для розробки рекомендацій щодо вдосконалення механізмів протидії політичним маніпуляціям і дезінформації в інформаційному просторі України.

Наукова новизна дослідження полягає у політичних маніпуляцій за різних типів політичних режимів з акцентом на сучасні цифрові технології та соціальні мережі. У дослідженні визначено основні відмінності у використанні маніпулятивних технологій у демократичних та недемократичних режимах, проаналізовано вплив явища цифрового авторитаризму на права людини та інформаційну безпеку, а також систематизовано основні методи та інструменти політичних маніпуляцій, які активно використовує Росія в контексті війни проти України. Запропоновано рекомендації щодо посилення механізмів боротьби з дезінформацією та маніпуляціями у сучасному інформаційному просторі.

Структура магістерської роботи. Робота містить вступ, три розділи, що включають сім підрозділів, висновки та список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ

1.1. Поняття та технології політичних маніпуляцій у сучасній політичній науці

З моменту проголошення незалежності та переходу України на демократичний шлях розвитку суб'єкти політики, такі як засоби масової інформації, держава та політичні партії, поряд із виконанням функцій інформування, просвітництва та залучення громадян до політичного процесу, все активніше застосовують методи та технології прихованого управління масовою політичною свідомістю і поведінкою громадян. Зокрема, актуалізується проблема реалізації виборчого процесу, як основного принципу демократичного суспільства. У міру розвитку виборчого законодавства та інституту виборів, одночасно розширюється застосування методів систематичного впливу на перебіг та результати волевиявлення громадян. Це явище отримало назву політичні технології, серед яких особливе місце займають методи емоційного та психологічного впливу на виборців, що отримали назву маніпулятивних технологій.

Сьогодні маніпулювання є однією з найпоширеніших форм впливу на свідомість громадян. Суть маніпуляції трактується по-різному, але зазвичай її визначають як прихований психологічний вплив, що змушує людину діяти відповідно до цілей маніпулятора, часто без її усвідомлення. Також маніпуляція розглядається як метод впливу на підсвідомість людини через її почуття, емоції та переживання, спрямований на програмування певних мотивів до співпраці. Окрім цього, маніпуляція може розумітися як приховане управління людиною всупереч її волі, що приносить ініціатору односторонні переваги.

У західних джерелах маніпуляція визначається як акт впливу на людей або керування ними зі спритністю, особливо в контексті прихованого управління, що має зневажливий підтекст. Основою маніпуляції є

використання емоцій людини. Узагальнюючи наукові підходи, маніпуляцію можна охарактеризувати як особливий прихований психологічний спосіб управління поведінкою та свідомістю людей, спрямований на те, щоб непомітно змусити їх виконувати дії, вигідні маніпулятору [20].

Причини маніпуляції криються у внутрішньому конфлікті людини між її прагненням до незалежності та потребою знайти опору в своєму оточенні. Іншою важливою причиною є відчуття безпорадності, яке виникає в умовах усвідомлення своєї «екзистенційної ситуації» у світі. Також вагомим чинником є страх замученості, що є одним з ключових людських страхів. Маніпулятора можна охарактеризувати як людину, яка уникає глибоких взаємин з іншими людьми, взаємодіючи з ними через певні формалізовані ритуали.

Визначено чотири типи маніпулятивних схем – поведінковий або ігровий стереотип. Активний маніпулятор керує іншими за допомогою активних методів, не демонструє свою слабкість у стосунках, грає роль людини повної сил, використовуючи своє соціальне становище, а також застосовує систему прав і обов'язків, наказів і прохань тощо. Пасивний маніпулятор прикидається безпомічним і грає роль «пригнобленого», перемагає своєю млявістю і пасивністю, дозволяючи іншим працювати за себе. Маніпулятор, який змагається, ставиться до життя як до стану постійної пильності, оскільки тут можна виграти або програти. Така людина коливається між методами «пригноблювача» і «пригнобленого», що робить її середньою ланкою між активним і пасивним маніпулятором. Байдужий маніпулятор намагається відійти від контактів, вдаючи, що йому байдуже, однак насправді його поведінка пов'язана з можливістю обіграти партнера [20].

Стереотипи поведінки виступають однією з основ, на яких організовується маніпуляція свідомістю людини. Стереотипність реагування – це схильність людини діяти у схожих ситуаціях однаково, часто аналогічно до попереднього досвіду. Маніпулятори не обмежуються використанням наявних стереотипів поведінки, вони формують нові масові стереотипи, щоб краще

відповідати своїм цілям і завданням. Таким чином, маніпуляція – це програмування поведінки людей через духовний і психологічний вплив. Вона спрямована на психічні структури людини, здійснюється приховано і має на меті змінити думки і цілі людей у потрібному для влади чи політичного лідера напрямку.

У політологічному дискурсі маніпуляція визначається як система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість із метою нав'язування певних ідей, цінностей. Це цілеспрямований вплив на громадську думку та політичну поведінку для спрямування їх у заданому напрямку. Маніпуляція є способом психологічного впливу, який змінює напрям активності електорату, його ідей, думок і поглядів. У сучасному суспільстві маніпуляція свідомістю розглядається як спосіб панування над духовним станом людей, управління їхньою поведінкою шляхом нав'язування вигідних ідей, установок, мотивів і стереотипів.

Політична свідомість, у цьому контексті, є опосередкованим відображенням політичного життя, зосереджуючись на проблемах влади, задоволенні інтересів і потреб суб'єктів політики. Засоби маніпуляції суспільною свідомістю включають мовні (штампи, ідеологічні кліше), немовні (блокування або викладення інформації у вигідному контексті), активні (насадження стереотипів) і пасивні (фрагментарність інформації).

Найбільш вразливою до маніпуляції є масова політична свідомість буденно-емпіричного рівня, яка характеризується статистичністю, безсистемністю, стереотипністю мислення, міфологізацією, монологічністю суджень і нездатністю до діалогу. Вона містить найбільше ірраціональних елементів, що робить її особливо сприйнятливою до маніпулятивних впливів. Тому раціональні методи впливають лише на частину суспільства, тоді як ірраціональні охоплюють значно ширшу аудиторію, що є однією з ключових причин масової маніпуляції.

До видів маніпуляції масовою свідомістю належать міфотворчість, формування «картини світу», створення ідеології, розробка технологій

інформаційної війни, перекручування та знищення інформації, використання мультимедійних платформ, застосування психотехнологій і чуток. Політичні маніпуляції визначаються як приховане управління свідомістю та поведінкою людей з метою змусити їх діяти або не діяти всупереч їхнім інтересам. Способи політичного маніпулювання включають замовчування невігідної інформації, підтасовку фактів, упереджену інтерпретацію, використання ярликів для дискредитації, маніпуляцію груповими інтересами та подачу сфальсифікованої інформації [20].

Основними засобами політичної маніпуляції є соціально-політичний міф, що передбачає розповсюдження ідей, які здебільшого сприймаються на віру, без критичного осмислення. У кожному суспільстві існують міфи, які активно підтримуються правлячими колами, зокрема за допомогою засобів масової інформації. Як політичний інструмент міф дозволяє здійснювати перерозподіл владних ресурсів без значного опору з боку деморалізованого супротивника, докорінно змінювати ситуацію на політичній арені, впливати на громадську думку та отримувати доступ до нових важелів влади. Міф також надає можливість управляти масовою свідомістю в умовах обмежених владних ресурсів. Таким чином, політичний міф спотворює політичну реальність, створюючи структурний елемент свідомості – міфосвідомість, яка спрощує сприйняття складного світу політики через цілісні та гармонійні уявлення, засновані на вірі, а не на логічному знанні, яке часто просякнуте суперечностями. До цього додаються іміджі, що є складними соціально-психологічними феноменами, які складаються з раціональних (усвідомлених) та ірраціональних (підсвідомих і несвідомих) психічних компонентів.

Зі зміною суспільних і політичних умов почали формуватися нові соціально-політичні міфи, наприклад, про капіталізм як «світле майбутнє», про обов'язкові жертви у перехідний період, про правлячі кола як уособлення демократів і реформаторів. Водночас маніпуляція набуває особливого значення завдяки удосконаленню інформаційних технологій, що суттєво розширюють можливості застосування маніпулятивних стратегій і тактик.

Розвиток засобів масової комунікації породжує явища на кшталт «медіа-свідомості», «четвертої влади», «глобального інформаційного суспільства» та «світу симулянтів», які, своєю чергою, створюють сприятливе середовище для маніпуляції. Швидке поширення комп'ютерних технологій і мас-медіа спричинило появу феномену «кліпової» або «комп'ютерної свідомості», яка посилює небажання більшості людей вдумуватися в те, що відбувається, і осмислювати реальність, що веде до її спрощення чи краху.

Політичні еліти, маючи доступ до засобів масової інформації, намагаються ефективно впливати на суспільну свідомість і отримувати контроль над потоками інформації, які практично замінюють реальний світ політичних подій. Ті, хто контролюють засоби масової інформації, фактично контролюють і суспільну свідомість, використовуючи це як політичний ресурс для досягнення своїх інтересів. На сьогодні застосовуються різні форми і способи маніпуляції через засоби масової інформації: прес-конференції, конференції, презентації, прес-тури, публікації у ЗМІ (цікаві статті, кейси, огляди, інтерв'ю), поширення пліток, а також вплив через телебачення, радіо і мережу Інтернет [20].

Графічні засоби організації тексту допомагають покращити його візуальне сприйняття, виділяючи ключові моменти та підсилюючи певні частини повідомлення. Їх можна використовувати окремо або поєднувати з іконічними елементами, що додає маніпулятивного впливу вербальній частині тексту. Зображення, які супроводжують текст, підсилюють його аргументацію завдяки підбору іконічних деталей, які відповідають меті впливу автора. Кольори також відіграють важливу роль, привертаючи увагу і впливаючи на емоційне сприйняття аудиторії.

Мас-медіа широко застосовують мову жестів для маніпуляції свідомістю. Наприклад, фотографії можуть містити невербальні сигнали, такі як усмішка, відкриті долоні чи стиснуті кулаки, які мають оцінний характер. Ці невербальні елементи доповнюють текстове повідомлення, роблячи його більш переконливим і впливовим.

Розглянемо технології маніпулювання свідомістю, які застосовують сучасні засоби масової інформації. Однією з таких є використання анонімного авторитету. Цей метод, що належить до «сірої пропаганди», спрямований на введення аудиторії в оману. Відомо, що одним із найдієвіших способів впливу є апеляція до авторитету. Таким авторитетом може бути релігійний лідер, видатний політик, науковець або інша впливова особа [6].

Технології маніпулювання свідомістю, які активно використовуються сучасними засобами масової інформації, охоплюють широкий спектр прийомів. Одним із таких є голодовка, що виступає ефективним способом емоційного впливу на електорат і психологічного тиску на владу. Для цього зазвичай підбирається група добре оплачуваних молодих людей із міцним здоров'ям, які публічно організовують «курс лікувального голодування» в стратегічно обраному місці. Засоби масової інформації створюють навколо цього неймовірний інформаційний шум, постійно звинувачуючи режим, організації або конкретних осіб у нелюдяності. У відповідь на це влада змушена реагувати на вимоги, висунуті «борцями».

Ще одним прийомом є буденна розповідь, що використовується для привчання суспільства до насильства, крові та злочинів. Щодня в ЗМІ подаються новини про найжахливіші випадки, і вже за кілька тижнів у населення формується психологічний ефект звикання. Це дозволяє засобам масової інформації зберігати ілюзію об'єктивності, але водночас девальвує значення таких подій і знижує їхню суспільну значущість.

Прийом «тримай злодія» спрямований на дискредитацію опонентів. Його суть полягає в тому, що винні першими піднімають шум, спрямовуючи гнів громадськості в інший бік. Цей метод часто використовується «правозахисниками» для дезорганізації суспільства.

Емоційний резонанс – це спосіб впливу на широку аудиторію через створення емоційного настрою, що супроводжується передачею пропагандистської інформації. Він дозволяє зняти психологічний захист, який людина вибудовує на раціональному рівні. Якщо вплив здійснюється через

емоції, раціональні контраргументи зазвичай не працюють.

Набридлива похвала застосовується для дискредитації опонента через постійне перебільшене вихваляння його здібностей, що швидко починає викликати роздратування у публіки. Під час виборів цей метод часто використовують для створення «інформаційного шуму», аби приховати важливі події або проблеми.

Ефект бумеранга є ризиком для тих, хто організовує кампанії тотального цькування опонента. Надмірний тиск може викликати у суспільства симпатію до жертви або, навпаки, перенасичення ефіру рекламою кандидата починає дратувати аудиторію.

Інформаційна блокада – це прийом, спрямований на позбавлення противника можливості публічно висловлювати свою позицію. Цей метод часто поєднується з інформаційним домінуванням, коли увага засобів масової інформації концентрується на одному кандидатові, а опоненту не дають можливості відповісти на закиди.

Останній прийом – ефект ореолу – ґрунтується на людській схильності до стереотипного мислення. Використання цього методу дозволяє формувати спрощені уявлення про певні події або особистості, маніпулюючи їхнім образом у свідомості громадськості [5].

Сучасні засоби масової інформації активно використовують різні технології маніпуляції свідомістю, серед яких можна виділити кілька ключових прийомів. Один із них – «Поряд – значить разом». Цей метод передбачає асоціативне підвищення статусу людини, яка знаходиться поруч зі знаменитістю або впливовою особою. Зазвичай, люди охоче демонструють фотографії, зроблені поруч із відомими особами, щоб підвищити свій авторитет в очах оточуючих.

Інший стереотип полягає у припущенні, що людина, яка досягла успіху в одній галузі, є здатною досягти таких самих результатів в інших сферах. Проте численні приклади доводять, що це поширена помилка, адже люди, які блискуче виконують одну справу, часто виявляються безпорадними в інших.

Ще один прийом – ефект присутності, який базується на створенні ілюзії реальності. Цей метод використовується під час репортажів «з місця подій» або в кримінальній хроніці. Наприклад, для створення враження автентичності можуть застосовуватися різкі рухи камери, порушення фокусу чи імітація паніки оператора. Це створює сильний емоційний вплив і викликає у глядачів відчуття достовірності, хоча насправді все може бути зрежисованим.

Дуже популярною є техніка використання медіаторів. Вона базується на двох ключових постулатах. По-перше, встановлено, що міфи, чутки та плітки, які циркулюють у суспільстві, мають значно більший вплив на формування громадської думки, ніж масовані пропагандистські кампанії в ЗМІ. По-друге, інформаційний вплив на людину здійснюється ефективніше через знайомих їй і значущих осіб, так званих «лідерів думки», які виступають трансляторами чуток і переконань.

Інший маніпулятивний прийом – це використання «контрастуючих слів», які застосовуються для негативної характеристики опонента. За допомогою лексики з негативними конотаціями формується образ противника в негативному ключі, що впливає на його сприйняття аудиторією.

Ці прийоми створюють сильний емоційний вплив і часто залишаються непомітними для масової аудиторії, що дозволяє засобам масової інформації ефективно формувати потрібний громадський настрій та сприйняття подій [2].

Сучасні засоби масової інформації активно використовують різноманітні прийоми маніпуляції, серед яких важливе місце займають методи зворотного зв'язку. Вони широко практикуються у формі дзвінків у студію під час прямого ефіру, голосування по телефону чи інших подібних форматів. Основною метою таких дій є створення ілюзії участі масової аудиторії в інформаційному процесі.

Ще одним ефективним інструментом є коментарі, які супроводжують повідомлення про певний факт. Коментатор, пропонуючи кілька варіантів пояснення, може зробити найбільш потрібний варіант найбільш правдоподібним. Для цього використовуються додаткові прийоми. По-перше,

включення в матеріали «двосторонніх повідомлень», які попереджають аргументи опонента і завдяки вмілій критиці створюють імунітет проти них. По-друге, позитивні та негативні елементи дозуються таким чином, щоб позитивна оцінка виглядала більш переконливою, додаючи небагато критики. По-третє, здійснюється підбір фактів, які посилюють або послаблюють висловлювання, залишаючи аудиторії можливість самостійно зробити потрібні висновки. По-четверте, використовуються порівняльні матеріали для демонстрації масштабності, тенденцій або важливості подій.

Констатація факту є ще одним прийомом, коли бажаний стан речей подається як уже здійснений факт. Цей метод спрямований на створення відповідних настроїв у суспільстві. Він базується на стереотипному мисленні більшості людей: «Диму без вогню не буває» або «Раз про це всі говорять, значить, так воно і є». У такий спосіб у людини створюється відчуття меншовартості, через що вона стає пасивною і віддає перевагу тій позиції, яку вважає більшістю. Цей прийом часто використовується у вигляді новин або результатів соціологічних досліджень, хоча насправді може містити елементи дезінформації.

Помилкова аналогія – це ще один прийом, який базується на схильності людей екстраполювати логічні зв'язки «причина-наслідок» на інші об'єкти, які можуть бути зовсім не пов'язані між собою. Наприклад, наявність подібного зв'язку в минулому змушує людей припускати його і в інших, не пов'язаних між собою ситуаціях, що створює оману.

Прийом «обхід із флангу» полягає в дозованій передачі достовірних відомостей, точність яких наперед відома аудиторії й може бути легко перевірена. До таких даних можуть належати імена, назви вулиць або інші фактичні деталі, що є достовірними. У такі дані «упаковуються» пропагандистські повідомлення, що робить їх переконливими для аудиторії. Таким чином, сучасні ЗМІ активно використовують ці методи для впливу на громадську думку та формування потрібних настроїв у суспільстві [20].

Псевдосоціологічні опитування, які часто організовуються під час ефірів

у вигляді голосувань глядачів по телефону, зазвичай є не способом відображення громадської думки, а інструментом її формування. Це один із різновидів пропагандистської маніпуляції. Питання в таких опитуваннях формулюються таким чином, щоб спрямувати думки аудиторії в потрібному напрямі та створити «правильний погляд» на проблему. Основний принцип таких опитувань звучить так: «Ніколи не ставте питання, на яке не можна отримати ту відповідь, яка вам потрібна».

Різновидом зворотного зв'язку є організоване спілкування високопоставлених осіб із «простим народом». Такі телепрограми часто створюють ілюзію, ніби глава держави або інша посадова особа спонтанно відповідає на запитання громадян, отримані через телефон чи Інтернет. Однак насправді всі відповіді ретельно готуються заздалегідь командою експертів. Відомий вислів «Кращий експромт – це раніше підготовлений експромт» якнайкраще описує ситуацію, коли посадовець із неймовірною легкістю та жвавістю мовлення успішно відповідає на десятки складних запитань за короткий час.

Ще одним поширеним прийомом є відволікання уваги. Для будь-якої маніпуляції ключовим завданням є придушення психологічного опору людини до навіювання. Тому пропаганда зазвичай поєднує розважальні, інформаційні та переконливі елементи. Найсильніший відволікаючий вплив мають безпрецедентні події, такі як вбивства, катастрофи, терористичні акти чи гучні скандали. Під прикриттям таких подій політики часто реалізують свої приховані та непопулярні рішення.

Політична реклама також є невід'ємною частиною маніпулятивних технологій, що використовуються для впливу на громадську думку. Вона виконує інформаційну та пропагандистську функції, впливаючи на зміст і якість соціальних цінностей, традицій і норм, які регулюють політичні відносини. Рівень і характер політичних знань, оцінок та дій громадян, на які впливає політична реклама, визначають стан політичної культури в суспільстві. Таким чином, політична реклама стає інструментом формування

громадської думки та впливу на суспільні настрої [7].

У сучасних умовах інформаційно-комунікативні процеси дедалі частіше ґрунтуються на використанні не окремих прийомів, а спеціальних маніпулятивних технологій. Вони, подібно до промислових технологій, є сукупністю прийомів, методів і засобів, які застосовуються для досягнення конкретних цілей. Маніпулятивні технології формуються через поєднання цих елементів із врахуванням специфічних закономірностей їхньої взаємодії. Особливе значення мають послідовність і частота використання маніпулятивних прийомів у конкретних інформаційно-комунікативних ситуаціях.

Технології маніпуляції свідомістю можна визначити як послідовну сукупність методів, прийомів і засобів, спрямованих на спонукання суб'єкта до заздалегідь запланованого рішення певного завдання. Грамотний вибір таких технологій дозволяє маніпулятору досягати своїх цілей шляхом формування у масовій свідомості найбільш прийнятних для себе суспільних алгоритмів поведінки. Методи і технології маніпуляційного впливу зазвичай базуються на психології сприйняття людини.

Розробка і впровадження маніпулятивних технологій реалізується поетапно. Основними етапами є: планування впливу, збір інформації про об'єкт маніпуляції, вибір раціональних прийомів впливу, організація ситуації впливу, оцінка ефективності застосованих методів і, за необхідності, корекція впливу, якщо він виявився неефективним.

Одним із найпоширеніших інструментів є технологія формування і поширення образів. Це універсальна маніпулятивна технологія, яка активно застосовується в масових інформаційних процесах. Суть її полягає у створенні й поширенні заздалегідь «сконструйованих» образів конкретних осіб, організацій, ідей чи програм, які часто неадекватно відображають їх реальні характеристики, дезорієнтуючи цільову аудиторію.

У цьому контексті образ (імідж) можна визначити як таке відображення явища, яке навмисно зміщується за допомогою акцентування уваги лише на

певних аспектах цього явища. Сформований у такий спосіб образ світу суттєво спрощує суб'єктивну шкалу оцінок суспільно-політичних явищ, зводячи її до бінарних категорій: «добре-погане», «добро-зло», «біле-чорне». Нав'язаний образ складається із запропонованих шаблонів-кліше, що лежать в основі соціально-політичних орієнтирів людей. Такий образ формується як через цілеспрямовані, так і через спонтанні дії, що включають маніпулювання імперативними установками, наприклад, дихотомічним розподілом світу, використанням «образу ворога», пропагандою «самоочевидних» рішень (які, насправді, є результатом маніпуляції даними) тощо.

Таким чином, маніпулятивні технології в сучасному інформаційному просторі є систематичним і складним інструментом впливу, який використовується для досягнення заздалегідь визначених цілей через дезорієнтацію та маніпулювання свідомістю аудиторії [22].

Формовані образи можна класифікувати на кілька типів залежно від їхньої природи та мети використання. Один із типів – це образ, в основі якого лежить домінуюче бажання основної маси людей, що дозволяє маніпулювати їхніми очікуваннями та потребами. Інший – образ «чужого», який цілеспрямовано створюється для використання в маніпулятивних технологіях, зокрема для створення негативного сприйняття певних осіб, ідей чи явищ. Розмитий образ є ще одним різновидом, де відсутня деталізація складових його елементів, такий образ часто має «корпоративний» характер, надаючи суб'єкту універсальності, але позбавляючи його конкретики.

Також існує образ, сформований на основі нестачі потрібної інформації або її неправильного розуміння, що дозволяє маніпулятору заповнити інформаційний вакуум власними інтерпретаціями. Ще один тип – це образ, який не припускає створення цілісного сприйняття актуального явища, або так званий множинний образ, що розсіює увагу та ускладнює формування чіткої думки в аудиторії.

Формований образ варто розглядати як варіант стиску інформації, коли величезний обсяг даних згортається до обмеженого набору популярних

символів, які активно використовуються для маніпуляції. Усі маніпулятивні дії тісно пов'язані із цілеспрямованим перекручуванням інформації, що дозволяє створювати потрібне враження у цільовій аудиторії. Таке маніпулювання стає ефективним інструментом у досягненні заданих цілей, впливаючи на сприйняття і дії людей [18]. Маніпулятивні технології є потужним інструментом у створенні політичних технологій, зокрема під час політичної боротьби. Однією з найважливіших складових механізмів маніпуляції є мікрополітичні технології, які активно використовуються у внутрішньополітичних та міжнародних процесах. Зі зростанням демократичних реформ у політичній сфері з'явилися нові поняття та явища, такі як політична конкуренція, демократичні цінності, вільні вибори, багатопартійність, плюралізм і PR-технології. Водночас політичні маніпуляції, особливо під час виборчих кампаній, стали невід'ємною складовою технологій влади в Україні.

Маніпуляція свідомістю виборців під час виборчих кампаній включає систему засобів ідеологічного та психологічного впливу, спрямовану на приховування справжніх цілей і думок з метою отримання підтримки певної політичної сили. Така маніпуляція не лише спонукає виборця віддати свій голос за потрібного кандидата чи партію, але й примушує його хотіти це зробити.

Ресурси маніпулятивних методів у політичних кампаніях поділяються на кілька груп. Адміністративні ресурси включають залякування держслужбовців, фальсифікацію виборів, маніпуляції з опонентом, антирекламу та контрпропаганду. Психоманіпуляції впливають на психічні структури виборців, використовуючи шокуючі повідомлення, обман та наклепи. Широко застосовуються методи дезінформації та втілення фантазій політтехнологів, які створюють успішні девізи, слогани контрпропаганди, образливі прізвиська, ярлики та анекдоти. Також активно використовується спотворення візуальних образів на листівках та інших інформаційних матеріалах.

Сучасна політика передбачає використання арсеналу технологічних маніпуляцій для досягнення управлінських цілей і підтримки певного соціально-політичного ідеалу. Природна функція політики – керування свідомістю та поведінкою людей – часто переходить у маніпулювання, особливо коли керування не може бути достатньо раціональним через складність політичних завдань, суперечливість ситуацій, неясність перспектив розвитку, розкол суспільства або низький рівень суспільної самосвідомості. У таких умовах маніпуляція можлива, але вона повинна зберігати раціональність і відповідати встановленим межам.

Соціально-політичний ідеал відіграє важливу роль у маніпуляціях, що проявляється через використання гасел, штампів і культурних стереотипів, таких як ідеї національної унікальності чи культурної самобутності. Маніпуляція свідомістю електорату передбачає певний рівень довіри до політичного лідера, яка є стимулом для маніпуляції. Довіра може легко перетворитися на віру чи недовіру залежно від рівня впливу. Водночас довіра є потужним ірраціональним резервом політики та важливим потенціалом соціально-політичного ідеалу, що активно використовується владою.

Ефективне використання маніпуляцій свідомістю, яке впливає на вибір електорату, часто забезпечує фінансову та інтелектуальну перевагу, що дає змогу досягати політичних цілей [21]. Одним із найважливіших та найбільш впливових інструментів у проведенні політичних кампаній є маніпулювання інформацією, яке включає низку ефективних прийомів. Наприклад, часто застосовується метод подачі величезного обсягу інформації, значну частину якої складають абстрактні міркування, непотрібні деталі чи різні дрібниці. У результаті виборець втрачає здатність розібратися у суті проблеми через перенасичення інформацією.

Іншим поширеним прийомом є дозування інформації, коли виборцям надається лише частина відомостей, а решта ретельно приховується. Це призводить до спотворення реальної картини в той чи інший бік, або ж робить ситуацію взагалі незрозумілою. Часто змішуються реальні факти із

припущеннями, гіпотезами чи чутками, через що виборцям стає практично неможливо відрізнити правду від вигадки.

Зволікання часу – ще один спосіб маніпуляції, який полягає у відтягуванні оприлюднення дійсно важливих повідомлень до моменту, коли змінити ситуацію вже буде пізно. У таких випадках важлива інформація подається із запізненням, що позбавляє суспільство можливості адекватно реагувати на події.

Метод зворотного удару полягає у створенні вигаданої, вигідної для маніпуляторів версії певних подій, яку через підставних осіб поширюють у засобах масової інформації. Ця версія, видаючись об'єктивною, швидко підхоплюється пресою і громадськістю, а згодом стає домінантною у сприйнятті подій.

Своєчасна неправда – це метод, коли подається повністю хибна, але надзвичайно очікувана інформація, яка відповідає настроям аудиторії. Завдяки своїй актуальності така «гаряча» новина швидко здобуває популярність і ефективно маніпулює виборцями. Пізніше, коли обман розкривається, гострота ситуації вже спадає, або ж процес стає незворотним, що робить виправлення ситуації неможливим.

Ці маніпулятивні прийоми активно використовуються в політичних кампаніях для впливу на громадську думку та досягнення бажаних результатів [13].

Таким чином, технології маніпулювання передбачають використання широкого арсеналу методів впливу на свідомість людей. Серед них можна виділити такі прийоми, як пряме підтасовування фактів, замовчування небажаної інформації, поширення брехні та наклепу. Поряд із цим активно застосовуються більш витончені засоби маніпуляції, наприклад, напівправда. У цьому випадку з метою забезпечення довіри аудиторії об'єктивно й докладно висвітлюються другорядні або малозначущі факти, тоді як важливі відомості навмисно замовчуються або подаються в хибній інтерпретації. Ці методи дозволяють ефективно впливати на формування громадської думки.

1.2. Використання соціальних мереж для політичних маніпуляцій

Соціальні мережі набули статусу важливого інструмента не лише для комунікації та отримання інформації, але й для здійснення маніпулятивного впливу в політичних процесах. Обсяг інформації, що розповсюджується через соціальні мережі, зростає з кожним днем, що підвищує їх впливовість та значення. Роль соціальних мереж у політичних подіях, таких як революційні рухи чи передвиборчі кампанії, доводить, що вони є не тільки платформами для мобілізації громадян, але й потужними ресурсами для впливу на громадську думку. Останнє десятиліття стало свідком трансформацій у технологіях політичного маніпулювання, які напряду пов'язані з розвитком соціальних мереж. Ці платформи стали ключовими засобами для поширення ідей, формування політичних наративів та впливу на електоральні настрої.

Виділяють шість основних методів маніпуляції в соціальних мережах: створення та розповсюдження фейкових новин, використання ботів та автоматизованих систем, створення штучних спільнот, мікротаргетинг, використання соціальної інженерії та використання хакерських технік.

Фейкові новини – це свідомо неправдиві або оманливі повідомлення, створені з метою вплинути на думки та поведінку аудиторії. Вони можуть поширюватися через соціальні мережі, набуваючи вірусного характеру. Наприклад, під час виборчих кампаній фейкові новини можуть дискредитувати кандидатів або партії, впливаючи на виборців [4]. У 2016 році під час президентських виборів у США було зафіксовано масове поширення фейкових новин, спрямованих на дискредитацію кандидатів та маніпуляцію виборцями. Дослідження показали, що значна частина цих новин походила з Росії та була спрямована на вплив на результати виборів [54].

Боти – це автоматизовані програми, які можуть генерувати та поширювати контент, збільшувати кількість лайків, коментарів та репостів. Вони створюють ілюзію популярності певних ідей або осіб, впливаючи на сприйняття користувачів. Дослідження показують, що боти активно

використовуються для поширення політичної пропаганди та дезінформації [53]. У Туреччині уряд активно використовував ботів у Twitter для просування проурядових наративів та придушення опозиційних голосів. Ці боти масово поширювали повідомлення, підтримуючи офіційну позицію та атакуючи критиків [109].

Штучні спільноти – це групи або сторінки в соціальних мережах, створені для підтримки певних ідей, продуктів або осіб. Вони можуть бути керовані організаціями або окремими особами з метою впливу на громадську думку. Такі спільноти часто використовуються в маркетингових кампаніях та політичній агітації [17]. Під час референдуму щодо Brexit у Великій Британії було виявлено створення фейкових груп у соціальних мережах, які видавали себе за місцеві ініціативи, але насправді керувалися зовнішніми акторами для впливу на громадську думку [57].

Мікротаргетинг – це технологія, яка дозволяє точно визначити цільову аудиторію та впливати на її переконання за допомогою персоналізованої реклами. Використовуючи дані про поведінку користувачів, рекламодавці можуть створювати повідомлення, які максимально відповідають інтересам та потребам конкретних осіб. Цей метод широко застосовується в політичних кампаніях для залучення виборців [24]. У 2018 році виявлено, що компанія Cambridge Analytica збирала дані мільйонів користувачів Facebook без їхньої згоди та використовувала їх для мікротаргетингу політичної реклами під час виборчих кампаній у США та інших країнах [78].

Соціальна інженерія – це методи впливу на психологічний стан та поведінку людей за допомогою маніпулятивних прийомів. У соціальних мережах це може проявлятися через фішинг, коли користувачів обманом змушують розкривати конфіденційну інформацію, або через поширення панічних чуток, що викликають масову тривогу. У Нігерії під час виборів 2019 року було зафіксовано випадки, коли політичні актори використовували соціальну інженерію для поширення паніки та дезінформації серед населення, що призводило до насильства та дестабілізації [96].

Хакерські техніки включають отримання несанкціонованого доступу до облікових записів користувачів, розповсюдження шкідливого програмного забезпечення та викрадення особистих даних. У соціальних мережах такі методи можуть використовуватися для компрометації осіб, поширення дезінформації або здійснення фінансових шахрайств [27]. У 2017 році під час виборів у Франції хакери зламали електронну пошту штабу кандидата Еммануеля Макрона та оприлюднили конфіденційну інформацію з метою вплинути на результати виборів [99].

Використання цих технологій маніпуляції в соціальних мережах може мати серйозні наслідки для суспільства, включаючи підрив довіри до інформаційних джерел, поляризацію громадської думки та загрозу демократичним процесам. Тому важливо підвищувати рівень медіаграмотності населення та розробляти ефективні механізми протидії таким маніпуляціям.

Соціальні мережі виступають потужним інструментом політичної маніпуляції, який може використовуватися для поширення фейкової інформації, створення штучного обурення серед громадськості, дискредитації політичних опонентів та залучення виборців до підтримки певних кандидатів. Водночас вони мають і позитивний потенціал, слугуючи інструментом демократії. Соціальні мережі дозволяють людям об'єднуватися навколо важливих питань, висувати свої вимоги до влади, а також сприяти забезпеченню прозорості й відкритості у політичних процесах.

Російська агресія проти України триває вже багато років, і повномасштабна війна виснажує не лише ресурсно, але й морально. Важко залишатися стійкими до емоційних публікацій, маніпуляцій та інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) ворога [12]. Дедалі важче розпізнати правдиву інформацію серед сотень інформаційних «вкидів», які проникають у різні сфери нашого життя [54].

ІПСО – це дії, спрямовані на вплив на думки, почуття та поведінку певних груп людей або окремих осіб. Головна мета таких операцій – змусити

їх прийняти рішення або діяти в бажаному напрямку. Це може досягатися шляхом поширення певної інформації, маніпулювання фактами або створення емоційного впливу, який змінить ставлення людей до подій, ситуацій чи конкретних рішень [12].

Російську пропаганду можна поділити на кілька різновидів та шляхів потрапляння до української аудиторії, зокрема псевдопатріотичні «проукраїнські» дописи, згенеровані штучним інтелектом зображення бабусь із випічкою, а також фейкові акаунти, які поширюють емоційні повідомлення. Варто розуміти, що за подібними обліковими записами стоять, якщо не російські спецслужби, то вже точно не люди з добрими намірами.

Величезним прошарком стрічки у Facebook стали штучні фотографії бабусь, дітей, фермерів, військових. Такі дописи супроводжуються текстами, які тиснуть на жалість чи інші сильні емоції, наприклад: «Я самотній воїн, сьогодні мій день народження, і мене ніхто не привітав». Здебільшого їх викладають з пустих акаунтів чи груп, які спеціалізуються на наборі великої кількості підписників та вподобань. Згодом власники таких каналів можуть поширювати на своїх сторінках проросійські дописи та пропаганду ворога. Серед цих дописів є й ті, які безпосередньо небезпечні, наприклад, такі, що спекулюють на поранених бійцях, зниклих безвісти тощо. Ціль очевидна: посіяти негативні настрої, отримати персональні дані українців, дестабілізувати ситуацію в країні [12].

Окрім Facebook та згенерованих штучним інтелектом зображень, існують значно небезпечніші дописи, коли під виглядом підтасовування фактів та маніпуляцій аноніми рекламують різноманітні Telegram-канали чи інші облікові записи у соцмережах. У процесі опрацювання інформації та пошуку прикладів такої «реклами» можна помітити, що подібні прояви самі знаходять свого глядача у найпопулярніших Telegram-каналах із сумнівною репутацією [12].

Адміністратори Telegram-каналів часто маніпулюють емоціями аудиторії на чутливі теми. Один із методів залучення підписників, який вони

використовують, полягає в агресивному просуванні своїх каналів під час повітряної тривоги, поширюючи повідомлення про обстріли, ракетні та дроніві атаки. Вони додають посилання на канали з обіцянкою докладної інформації про безпекову ситуацію, але доступ до неї відкривається лише після підписки. Така практика є неетичною, оскільки адміністратори користуються страхом людей і маніпулюють їхніми емоціями в ситуаціях підвищеної небезпеки [12].

Висновки до 1 розділу

Визначено, що політичні маніпуляції є складним феноменом, що базується на прихованому психологічному впливі на масову свідомість/ Маніпулятивні технології включають широкий спектр прийомів, таких як створення стереотипів, застосування мовних штампів, підтасовування фактів та формування соціально-політичних міфів. Вони спрямовані на приховане керування масовою свідомістю через інструменти медіа та інформаційно-комунікаційні платформи.

Масова політична свідомість, що характеризується стереотипністю, ірраціональністю та міфологічним мисленням, є основною цільовою аудиторією маніпуляторів. У цьому контексті соціальні мережі стали ключовим інструментом сучасних політичних маніпуляцій.

В умовах збройної агресії Росії проти України маніпулятивні технології набули форми ІПСО, спрямованих на дестабілізацію суспільства, посилення тривожності та деморалізацію населення. Використовуються такі інструменти, як фейкові акаунти, емоційно забарвлені дописи та маніпулятивні Telegram-канали. Маніпулятивний вплив становить загрозу для демократичних процесів, суспільної стабільності та політичної культури. Необхідність підвищення рівня медіаграмотності громадян, впровадження ефективних механізмів протидії дезінформації та інформаційним атакам є ключовими завданнями для сучасного суспільства.

РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ В ДЕМОКРАТИЧНИХ ТА НЕДЕМОКРАТИЧНИХ РЕЖИМАХ

2.1. Досвід застосування технологій політичних маніпуляцій у демократичних країнах

Політичні маніпуляції є невід’ємною складовою демократичних процесів, особливо під час виборчих кампаній. У демократичних країнах застосовується широкий арсенал технологій впливу на свідомість виборців, який включає як традиційні, так і сучасні методи маніпуляцій. Це явище є добре документованим і дослідженим у багатьох країнах.

Одним із найпоширеніших прийомів є анонімний авторитет, коли інформація подається від імені нібито незалежного або анонімного джерела, що викликає довіру аудиторії. Наприклад, у США під час президентських виборів 2016 року багато неправдивих новин поширювалося через анонімні акаунти в соціальних мережах, що значно вплинуло на електоральні уподобання [54].

Іншою технологією є голодовка, яка використовується для привернення уваги до соціальних чи політичних проблем. Такий метод застосовували активісти у Великобританії для боротьби за кліматичні реформи, проводячи акції біля парламенту, що широко висвітлювалися у ЗМІ [61].

Буденна розповідь – ще один популярний інструмент, який полягає у постійному поданні негативної інформації, щоб знизити емоційну реакцію аудиторії. У медіа Франції цей метод використовували для нейтралізації суспільної реакції на скандали, пов’язані з високопосадовцями [70].

Технологія «тримай злодія» передбачає відволікання уваги від реальних проблем через звинувачення опонентів. Так, у Німеччині під час виборчої кампанії 2021 року окремі політичні сили використовували цю тактику, звинувачуючи опонентів у неіснуючих порушеннях [71].

Емоційний резонанс активно застосовується для виклику емоційного відгуку у виборців. Наприклад, у Швеції під час виборів використовувалися

відеоролики із драматичним висвітленням соціальних проблем, що допомогло політикам привернути увагу до своєї програми [104].

Ще один цікавий прийом – набагато похвала, який активно використовувався у США для дискредитації кандидатів через перебільшену увагу до їхніх досягнень, що викликало негативне ставлення у виборців [94].

Ефект бумеранга демонструє небезпечний наслідок надмірного цькування опонента. Наприклад, у Великобританії спроби дискредитації Джеремі Корбіна з боку ЗМІ призвели до зростання його популярності серед молоді [62].

Технологія інформаційної блокади також є поширеною. У Туреччині влада блокувала доступ опозиційних кандидатів до медіа, щоб послабити їхній вплив [91].

Ефект ореолу використовується для формування позитивного чи негативного сприйняття політичних фігур через акцентування на певних аспектах їхньої діяльності. У Канаді цей метод застосовували для створення позитивного іміджу Джастіна Трюдо, зосереджуючи увагу на його соціальних ініціативах [106].

Маніпуляція через ефект присутності спостерігається під час трансляцій із місць подій, які стилізують під репортажі. Наприклад, у США цей метод використовували під час передвиборчих дебатів, створюючи ілюзію відкритості [107].

Інші популярні методи включають дезінформацію та дозування інформації, що активно застосовувалися в Угорщині для впливу на суспільну думку через маніпуляції у ЗМІ [76].

Таким чином, маніпулятивні технології в демократичних країнах є важливим елементом політичної боротьби. Їх використання дозволяє політичним силам формувати суспільну думку, проте також ставить під сумнів об'єктивність демократичних процесів.

Проблеми пропаганди завжди залишаються на вістрі дискусій, які стосуються сутності та специфіки інформаційних і комунікаційних процесів у

суспільстві. Це питання актуальне і в наш час, оскільки пропаганда є дуже специфічною формою і засобом впливу на особистість та громадську думку в суспільствах різного типу. Немає сумнівів, що пропаганда виконує важливу роль у формуванні суспільних настроїв і напрямків думок.

Більше того, добре відомо, що певні політики та науковці в різні періоди історії були схильні розглядати пропаганду виключно як явище, властиве авторитарним та тоталітарним політичним режимам. Вони вважали її однією з маніпулятивних форм управління масами, яка використовується для збереження контролю і підпорядкування населення. Такий підхід пояснюється тим, що в умовах тоталітарних режимів пропаганда дійсно часто ставала інструментом для поширення ідеології та маніпуляції суспільною свідомістю, забезпечуючи підтримку панівного порядку [28].

Аналіз специфіки пропаганди, її проблем і ефективності використання набуває особливого значення у контексті інформаційних війн. У таких ситуаціях пропаганда виступає як одна з найважливіших інформаційних інструментів, що використовується поряд із політичною рекламою та піаром. Її основна мета – вплив на масову свідомість, формування громадської думки та вирішення питань, пов'язаних із політичними чи соціальними цілями. Це підтверджують численні соціологічні дослідження, які демонструють, що пропаганда відіграє ключову роль у досягненні масового впливу.

В умовах сучасних інформаційних війн, включаючи конфлікт між Росією та Україною, глибокий науковий аналіз пропаганди як важливої інформаційної зброї є особливо актуальним. Її потрібно розглядати не просто як метод просування ідеологій, а як інструмент, що має чіткі практичні цілі – вплив на свідомість населення та формування певного уявлення про події. Важливо також проводити детальний аналіз форм такої інформаційної зброї, її методів та ефективності, оскільки це дозволяє краще зрозуміти її вплив і способи використання.

Нагальною є потреба визначення поняття пропаганди в контексті інформаційних війн та способів її застосування. Це особливо важливо з огляду

на те, що існують різні підходи до цього явища. Деякі дослідники навіть розрізняють інформаційні та пропагандистські війни, вказуючи на суттєві відмінності між ними. Так, у інформаційних війнах аудиторія є індивідуальною, тобто метою є вплив на індивідуальну свідомість, а бажана реакція аудиторії має раціональний характер. Інформаційні війни не змінюють повністю модель світу людини, а лише впливають на окремі її елементи. Натомість, аудиторія пропагандистської війни – це масова свідомість, реакція на неї переважно емоційна, а трансформація моделі світу може бути максимальною. Метою пропаганди стає не лише утримання власної моделі світу, а й руйнування чужої. У цьому сенсі пропаганда стає потужним інструментом, що забезпечує глибокий вплив на громадську свідомість [28].

Подібний підхід до розподілу війн на суто інформаційні та пропагандистські можна приймати, проте він змінює акценти і виділяє з загального контексту ключовий елемент інформаційних війн – пропагандистський. У такому випадку, постає питання, чому не говорити окремо про піарівські чи рекламні війни. Виокремлення пропагандистських війн здається недостатньо обґрунтованим. Чи можна припустити, що аудиторія інформаційних війн є виключно індивідуальною, і вплив спрямований лише на свідомість окремих індивідів, а не на масову свідомість? Наукові дослідження наголошують, що особливістю інформаційних війн є їхній вплив саме на масову свідомість і громадську думку.

Чи можна вважати, що в процесі інформаційних війн вплив здійснюється виключно на раціональні реакції, а не на емоційні? Така думка не витримує критики. Чи можливо стверджувати, що лише у пропагандистських війнах змінюється модель світу, тоді як інформаційні війни не впливають на ментальність, стереотипи, цінності та настанови населення? Це твердження також не видається обґрунтованим, особливо якщо враховувати практику сучасних інформаційних війн, наприклад, у контексті українсько-російського конфлікту.

Реально під час проведення інформаційних війн використовуються три

основні форми їхнього ведення: пропаганда, паблік рилейшнз (політичний піар) та реклама (політична реклама). Крім цих форм, значний вплив на масову свідомість і громадську думку мають інші засоби і канали інформування населення, такі як засоби масової інформації, Інтернет, мітинги, виступи державних діячів і військових фахівців. Проведені соціологічні дослідження підтверджують, що ці засоби інформаційної зброї значно впливають на громадську думку.

Водночас такі елементи інформаційної зброї, як пропаганда, піар і політична реклама, мають особливий характер і надають змогу аналітично та поглиблено впливати на громадську думку. Ці елементи умовно можна назвати формами ведення інформаційних війн. Вони демонструють такі особливості інформаційної зброї, як асиметрія, мімікрія та адаптація, що дозволяють трансформувати середовище, яке піддається впливу пропагандистських повідомлень.

Зокрема, у контексті сучасної інформаційної війни Російської Федерації проти України ці форми відіграють ключову роль. Слабке сприйняття політичного піару серед населення можна пояснити недостатнім розумінням його сутності та функцій. Водночас він значно впливає на громадську думку, що підкреслює його важливість у інформаційних війнах.

Щодо пропаганди, то її офіційне виникнення датують 1633 роком, коли була заснована конгрегація пропаганди для управління іноземними місіями церкви. Однак окремі прояви пропаганди простежуються набагато раніше. Пропаганда втратила нейтральний відтінок під час Першої світової війни, коли уряди почали використовувати масові комунікації, такі як дешеві газети, плакати і кіно, для щоденного впливу на громадську думку. Сприйняття військової пропаганди пов'язане з цензурою, дезінформацією та використанням психологічної війни для підриву бойового духу ворога [30, с. 72]. Пропаганда є найстарішою і, безумовно, однією з найважливіших та найефективніших форм політичної комунікації, яка одночасно виступає і формою інформаційної війни. Її можна визначити як комунікацію, розроблену

однією соціальною групою з метою впливу на думки, настанови та поведінку інших. Таке визначення, хоч і є загальним, акцентує увагу на ключових аспектах, що роблять пропаганду ефективним інструментом впливу. Суттєвим аспектом пропаганди є її спрямованість на інтенсивну зміну поведінки аудиторії, на яку вона націлена.

Важливо зазначити, що пропаганда є лише однією з форм політичної комунікації поряд із рекламою та піаром. У той самий час засоби впливу, які використовуються в межах пропаганди, включають мас-медіа, усну пропаганду, Інтернет та інші сучасні канали комунікації.

Пропаганда вирізняється серед інших форм комунікації, по-перше, через свою інтенсивність та використання технологічно потужних засобів впливу, а по-друге, через свою відвертість у визначенні мети впливу на масову свідомість та громадську думку. У цьому контексті пропаганда відрізняється від піару, який використовує більш адаптивні методи, спрямовані на інтеграцію у соціальні умови демократичного середовища. У той час як піар працює за принципами відкритого суспільства, пропаганда зазвичай застосовує жорсткіші, безальтернативні методи обробки масової свідомості, що робить її важливим, але водночас і суперечливим інструментом впливу у сучасному світі [28]. По-третє, важливо зазначити, що із розвитком суспільства, змінами його принципів функціонування та розвитку, зазнає змін і пропаганда, переходячи від простих методів і технологій до більш складних та витончених. У сучасному світі пропаганда стає невід'ємною складовою інформаційних війн, де її активне і ефективне ведення базується на використанні різноманітних методів політичних технологій. Політична технологія представляє собою чітко відпрацьовану послідовність операцій, процедур, прийомів, методів, впливів і засобів, які спрямовані на найбільш оптимальне та ефективне досягнення поставлених цілей і завдань. Завдяки цьому пропаганда у своїй сучасній формі виступає як складний інструмент, здатний адаптуватися до умов та викликів часу, забезпечуючи вплив на масову свідомість із максимальною ефективністю. Такий підхід дозволяє досягати

стратегічних результатів у межах політичних комунікацій та інформаційних війн, використовуючи широкий спектр інструментів та технологій, які відповідають сучасним викликам [40, с. 129].

Причинами появи та активного використання політичних технологій є низка важливих факторів. По-перше, це необхідність створення більш раціональних, простих і ефективних способів реалізації практичних цілей, які стоять перед різними учасниками процесу здійснення політичної влади та управління державою. По-друге, політичні технології дозволяють знизити рівень непередбачуваності у взаємодії в межах сфери влади, що сприяє стабільності й передбачуваності політичних процесів.

По-третє, існує потреба у застосуванні економічних і ресурсозберігаючих методів управління державними активами, включаючи управління майном та кадрами, що дозволяє забезпечити раціональне використання наявних ресурсів. По-четверте, політичні технології сприяють наданню сталості взаємодії між учасниками різних політичних процесів, створюючи основу для їхньої довгострокової та ефективної співпраці. Ще однією важливою причиною є можливість чітко визначати критичні або порогові значення певних процесів, за межами яких суб'єкти втрачають здатність здійснювати ефективні дії в управлінні ситуацією. Це дозволяє краще контролювати складні політичні процеси та зберігати їхню керованість. Таким чином, політичні технології виникають і активно розвиваються через необхідність удосконалення механізмів управління та досягнення стратегічних цілей у сфері влади [28].

Коли йдеться про пропаганду, особливий інтерес викликають сучасні пропагандистські технології, які охоплюють широкий спектр методів і впливів на населення. Це включає передачу або навмисне замовчування певної інформації, а також пряме маніпулювання свідомістю. У цій сфері розроблено велику кількість технологій, як за кордоном, так і в Україні. Вони базуються на спеціальних методиках, створених у межах соціології, політології та психології. Серед таких підходів можна назвати використання ефектів

«фургона з оркестром», «спіралі замовчування» та інших.

Крім цього, активно застосовуються як прямі, так і непрямі пропагандистські прийоми впливу, які мають довгу історію і довели свою ефективність. До них належать методи, такі як «пишні загальні фрази», «наклеювання ярлика», «перенесення», «прості люди», «підтасовка» тощо. Ці прийоми були розроблені ще під час Другої світової війни і залишаються актуальними до сьогодні, демонструючи свою ефективність у маніпулюванні громадською думкою та впливі на масову свідомість. Таким чином, сучасні технології пропаганди поєднують у собі наукові підходи та перевірені практичні методи, забезпечуючи значний вплив на суспільство [40, с. 132].

Розглядаючи проблеми політичних технологій, які використовуються у пропагандистській діяльності, важливо звернути увагу на підхід, що поділяє засоби впливу на населення і громадську думку на технології та антитехнології. На відміну від справжніх технологій, які є системами засобів і шляхів для досягнення бажаного результату, антитехнології спрямовані на досягнення часткового або короткострокового результату при ігноруванні загальних та довгострокових наслідків прийнятих рішень. Саме подібні антитехнології часто використовуються в пропаганді під час інформаційних воєн. Така пропаганда орієнтується на досягнення швидких результатів, нехтуючи потенційними негативними наслідками.

Прикладом є російська пропаганда, яка під час тривалого інформаційного протистояння жорстко стимулювала зростання антиукраїнських настроїв у суспільстві. Проте з часом, щоб адаптуватися до нових умов, риторика стала більш стриманою, а згадування негативних ярликів було практично виключено. Натомість почали використовуватися більш «зважені» формулювання, що акцентують на необхідності надання допомоги «братньому народу».

Однією з важливих проблем пропаганди, особливо в умовах інформаційних воєн, є рівень її тенденційності. Ця проблема має два основні аспекти. З одного боку, тенденційність пропаганди очевидна, оскільки

об'єкти, які ведуть інформаційні війни, активно використовують пропагандистські повідомлення для досягнення своїх цілей. Це підтверджується численними прикладами, зокрема у контексті сучасної російсько-української інформаційної війни. З іншого боку, це не означає, що пропаганда є виключно інструментом брехні чи маніпуляції. Пропаганда не завжди є суто негативним засобом впливу на масову свідомість і громадську думку.

Пропаганду також можна розглядати як процес поширення певної інформації, її інтерпретації та впливу на формування громадської думки загалом, а також на думки окремих соціальних груп чи спільнот. У цьому контексті вона є інструментом для передачі ідей, поглядів і знань із метою формування певних переконань та орієнтації діяльності людей у заданих напрямках. Пропаганда може охоплювати різноманітні сфери, зокрема політичну, наукову, соціологічну, релігійну та інші, і спрямована на створення чіткої системи переконань, яка визначає напрямки суспільної поведінки. Таким чином, пропаганда має багато граней, які варто враховувати під час її аналізу в контексті інформаційних воєн та суспільного впливу [39].

Соціологічні енциклопедії визначають пропаганду як потік поширення інформації, спрямований на вплив на масову свідомість, громадську думку та поведінку людей, причому це визначення не обов'язково містить негативну чи позитивну оцінку. Проте виникає питання: у чому полягає відмінність пропаганди від звичайного поширення інформації? Відповідь криється в характері самого повідомлення. У випадку пропаганди йдеться не про звичайне інформаційне повідомлення, а про так зване пропагандистське повідомлення, яке містить не лише саму інформацію та оцінку викладених фактів чи думок, але й заклик, тобто певне ціннісне твердження, що покликане переконати людину і вплинути на її свідомість.

У найбільш простій формі пропагандистське повідомлення складається з трьох основних компонентів. Перший – це безпосереднє повідомлення, тобто певна інформація. Другий – оцінка цієї інформації. Третій – заклик,

спрямований на те, щоб об'єднати людей навколо певної ідеї або підходу до вирішення проблеми. Такий заклик, як правило, містить чітку вказівку щодо дій, яких очікують від аудиторії. Він спрямований на мобілізацію людей, спонукання їх до активних дій або прийняття конкретних переконань.

Втім, бувають випадки, коли пропагандистське повідомлення не містить елементу прямого заклику. У таких ситуаціях головним завданням є досягнення пропагандистського ефекту, тобто вплив на свідомість аудиторії, спрямований на зміну її настроїв, думок і переконань. Мета такого впливу залишається незмінною – мобілізувати людей, навіть якщо це досягається не через прямий заклик, а через інші методи впливу, спрямовані на підсвідоме або емоційне сприйняття повідомлення [41]. Просте інформаційне повідомлення може мати пропагандистський ефект, якщо інформація, що подається, попередньо оброблена для забезпечення впливу. Це може включати ретельний відбір інформації, вилучення «непотрібних» елементів, які не відповідають пропагандистській меті, або переформатування змісту для досягнення потрібного ефекту. Така обробка інформації спрямована на посилення її впливу на аудиторію, акцентуючи увагу на ключових аспектах, які сприяють формуванню певного уявлення чи ставлення.

Найчастіше саме такі модифіковані повідомлення використовуються у процесі пропаганди, оскільки вони дозволяють ефективно досягати поставлених цілей, впливаючи як на емоційну, так і на раціональну складову сприйняття. Відмінною рисою пропаганди є її інтерпретаційний характер і емоційне забарвлення поданих відомостей. Такі повідомлення не лише передають інформацію, а й активно формують ставлення до неї, стимулюючи певні емоційні реакції та дії з боку аудиторії. Ця особливість відрізняє пропаганду від інших інформаційно-комунікаційних процесів, роблячи її ефективним інструментом впливу на громадську думку [28].

У цьому контексті важливо звернути увагу на відмінності в організації пропаганди з боку Росії та України під час російсько-української інформаційної війни, яка офіційно почалася у 2014 році, хоча її передумови

виникли значно раніше. Аналізуючи основні проблеми невдач України на початковому етапі цієї війни, варто зазначити, що слабкі позиції України в комунікаційно-пропагандистському аспекті стали одним із ключових чинників, які вплинули на ефективність протидії.

Державне телебачення України ніколи не вирізнялося створенням цікавого контенту або високоякісного теле-продукту. Відсутність власних популярних телесеріалів та програм обмежувала можливості впливу на широку аудиторію. Політика владних структур, наближених до президента того часу, була спрямована на тісне співробітництво з Росією, що суттєво впливало на інформаційний простір. Більше того, особиста позиція тодішнього керівництва країни також схилилася до інтеграції з Росією, що унеможливлювало ефективну комунікацію, спрямовану на формування незалежного інформаційного порядку денного.

Ключові безпекові інститути, такі як Міністерство оборони та Служба безпеки, діяли в рамках загальної політики зближення з Росією і не мали достатньої свободи чи можливостей для погляду на ситуацію з іншого ракурсу. Це призвело до того, що Україна опинилася у вкрай не вигідному становищі в інформаційній війні, особливо на її першому етапі. Недоліки у підходах до комунікаційної та пропагандистської діяльності суттєво обмежили здатність країни протидіяти інформаційному впливу з боку Росії, що мала значний досвід і ресурси у цій сфері [31].

У порівнянні комунікативно-пропагандистської діяльності Росії та України під час російсько-української інформаційної війни, яка розпочалася у 2014 році, можна виділити низку базових відмінностей. Росія мала значно більше ресурсів і можливостей для здійснення пропаганди. Наприклад, більшість російського населення отримувала інформацію із федеральних телеканалів, які на початковому етапі війни вільно транслювалися і в Україні. Україна, своєю чергою, не мала аналогічних засобів комунікації, доступних для російської аудиторії, зокрема газет чи телеканалів.

Організаційно Росія мала єдині центри прийняття рішень, добре

відбудовану вертикаль управління медіа та доктрину «російського світу», спрямовану на підтримку російськомовного населення за межами своєї держави. Україна ж не мала і досі не має подібної зовнішньоорієнтованої доктрини. Комунікативно Росія володіла значним досвідом інформаційних війн на пострадянському просторі, чого бракувало Україні. Важливим фактором стало те, що українське населення володіє російською мовою, що робить його більш вразливим до російської пропаганди, тоді як росіяни українською не володіють. Більше того, українське населення активно споживало російський медійний продукт, зокрема телесеріали, які просували російську модель світу.

Хоча російські пропагандисти стикалися з певними труднощами, особливо працюючи на українському «фронті», їхні комунікативні можливості значно перевищували українські. Ситуація лише нещодавно почала змінюватися: наприклад, у лютому 2020 року в Україні був створений телеканал «ДІМ», який транслює передачі на окуповані території, проте суттєвих змін у комунікативно-пропагандистській сфері досі не відбулося.

Аналізуючи різновиди пропаганди, важливо звернути увагу на її відкритість чи закритість. Йдеться не про тенденційність пропаганди, а про те, наскільки прозоро та чітко формуються пропагандистські повідомлення, як вони передаються адресату і впливають на масову свідомість. Прозорість і неприховування цілей пропаганди є її відмінною рисою порівняно з іншими методами впливу. Проте це також викликає потребу «маскувати» її вплив, щоб аудиторія сприймала його з довірою.

Серед форм пропагандистського впливу можна виділити такі, як пряма пропаганда, «джинса», пабліситі та пропаганда 2.0. Пряма пропаганда має на меті переконання соціальної аудиторії та контроль її поведінкових установок через емоційно насичені засоби передачі інформації. Техніки, що використовуються, насичуються символічним значенням, апелюють до оцінок, які поділяє більшість населення, та включають спрощення й багаторазове повторення оціночних реакцій. Інформація подається таким

чином, щоб реципієнт був переконаний, що ідеї, які розповсюджуються, він обрав самостійно.

Ще однією відмінною рисою є стійкість пропаганди на політичному ринку, що пояснює, чому пропагандисти активно захищають свої позиції, нерідко використовуючи агресивні прийоми комунікації. Це підкреслює значущість пропаганди як ефективного, хоча й часто суперечливого інструменту впливу на масову свідомість у сучасному світі [28].

«Джинса» є однією з форм впливу, що являє собою тип замовленого матеріалу, який часто називають «заказуха». Основна мета таких матеріалів полягає у створенні керованих інформаційних приводів, спрямованих на реалізацію інтересів певних осіб чи груп. Зазвичай це позитивні матеріали про політика, партію чи іншу особу, які не супроводжуються повідомленнями про їх рекламний характер. Такі матеріали виглядають досить органічно в засобах масової інформації, створюючи враження незалежної думки або судження редакції. Завдяки цьому аудиторія сприймає їх із більшою довірою, ніж відверто рекламні оголошення. Ця особливість забезпечує ефективність «джинси» як інструменту впливу на громадську думку, дозволяючи замовникам формувати необхідний інформаційний контекст і впливати на ставлення аудиторії до певних осіб, подій чи ідей [28].

«Джинсу» часто називають «прихованою рекламою» або «іміджевою рекламою». Вона одночасно належить до категорій пропаганди, реклами та піару. Незалежно від класифікації, «джинса» завжди має дві ключові характеристики. З одного боку, вона є замовленим і оплаченим матеріалом, завдяки чому багато журналістів забезпечують собі високі заробітки. З іншого боку, через свою анонімність і видиму неупередженість вона викликає у аудиторії більшу довіру, ніж звичайні пропагандистські чи рекламні повідомлення.

Цей метод вважається дуже ефективним інструментом впливу на громадську думку. Контролювати його практично неможливо, оскільки винагорода за висловлювання симпатії може бути не лише грошовою, але й у

формі послуг. У такому випадку етичні або податкові аспекти повністю ігноруються. Вимагати від журналістів абсолютної неупередженості є доволі наївним, адже це суперечить реаліям медійного простору.

На відміну від «джинси», яка є формою прямого замовлення матеріалу, інший підхід демонструє «пабліситі». Цей термін позначає одночасно позитивну відомість, популярність, суспільне визнання діяльності особи чи організації, а також створення інформаційних приводів для привертання уваги аудиторії до певних продуктів, послуг або політичних фігур. «Пабліситі» орієнтується на формування позитивного образу через широкий спектр комунікаційних інструментів, спрямованих на здобуття довіри та популярності серед населення [39, с. 277].

Термін «пабліситі» використовується і в іншому значенні, яке відрізняється від «джинси». На відміну від замовних матеріалів, «пабліситі» визначається як інформація, що походить із незалежного джерела і використовується засобами масової інформації завдяки її цінності як новини. Це метод розміщення повідомлень, який є неконтрольованим, оскільки джерело інформації не сплачує медіа за її публікацію. В основі «пабліситі» лежить природний інтерес ЗМІ до певних подій, які мають значення для суспільства, що дозволяє поширювати інформацію безпосередньо через канали масової комунікації без фінансових чи інших домовленостей з їхнім джерелом [28].

У цьому випадку, який часто називають методом або технологією паблік рилейшнз, пропагандистське повідомлення не створюється і не передається за замовленням. Натомість воно ніби «продукується» самостійно на основі новини, яка сама по собі має суспільну значущість і заслуговує на увагу. Цей підхід сприяє підвищенню довіри до такого повідомлення, оскільки воно не сприймається як замовлене чи проплачене. Хоча не всі здатні відрізнити «джинсове» повідомлення від пабліситі, люди, які розуміються на таких процесах, зазвичай добре це усвідомлюють і схильні більше довіряти останньому.

Ще одним різновидом сучасної пропаганди є так звана «пропаганда 2.0». Її часто називають «м'якою» формою пропаганди, яка за своєю сутністю близька до паблік рилейшнз. Ще в 1925 році засновник і перший теоретик паблік рилейшнз змінив назву цього підходу, щоб підкреслити його відмінність від класичної пропаганди, і сформулював нове розуміння цієї форми впливу.

Сьогодні термін «пропаганда 2.0» використовується рідко, і його сутність до кінця не визначена. Цей різновид пропаганди характеризується прихованістю впливу. Наприклад, вона може бути інтегрована в літературу, мистецтво, кіно чи телесеріали, де її пропагандистська спрямованість залишається прихованою. У минулому подібний підхід використовувався переважно в культурних та мистецьких творах, але сьогодні він починає з'являтися і в новинах.

Ця форма пропаганди будується не за традиційною моделлю новин, а за принципом художнього твору чи документального кіно. Такий підхід дозволяє створювати матеріали, які виглядають як незалежні або творчі, але насправді містять прихований пропагандистський зміст. Це ускладнює розуміння природи та впливу такого явища, але водночас відкриває нові можливості для досягнення прихованих цілей через інформаційний вплив [28]. У випадку новин основний акцент робиться на фактах, тоді як у документальному кіно не менш значну роль відіграє форма подачі, яка спрямована на утримання уваги адресата пропаганди. Цей підхід дозволяє не лише передати інформацію, а й викликати певні емоційні реакції, що сприяють досягненню пропагандистських цілей.

Особливий інтерес становлять міркування про пропаганду, що реалізується в більш м'якій формі, так звану «пропаганду 2.0». Засоби створення ідеологічного повідомлення у цьому випадку практично безмежні. Архітектура, театр, музика, спорт, одяг, зачіска можуть стати інструментами вираження політичних поглядів. Навіть такі дії, як спалення книг, самогубства чи терористичні акти, можуть нести в собі пропагандистський підтекст,

демонструючи певну ідеологічну позицію.

Крім того, деякі форми дій, які традиційно сприймаються як суто військові, також можуть бути розглянуті як елементи комунікації. Наприклад, повітряне бомбардування цивільного населення, яке стало рутинною характеристикою сучасних війн, часто розглядається не лише як військова операція, але й як комунікативний акт, спрямований на вплив на масову свідомість і зміну настроїв у суспільстві. Таким чином, пропаганда 2.0 використовує широкий спектр засобів впливу, виходячи далеко за межі традиційних методів передачі ідеологічних повідомлень [29, р. 76].

Аналізуючи підхід до м'якої та посиленої мистецтвом пропаганди, можна розглянути поділ пропаганди на політичну та соціологічну. Політична пропаганда являє собою вертикальний вплив, спрямований згори вниз, тобто від влади до громадянина. Соціологічна, натомість, є горизонтальною і базується на впливі того, що людина бачить навколо себе. Такий підхід виключає явну присутність влади, що знижує спротив аудиторії до інформації та настанов, які транслиуються через пропаганду. У будь-якому випадку, і «пропаганда 2.0», і соціологічна горизонтальна пропаганда орієнтовані на максимальну прихованість впливу на свідомість і громадську думку. Це є однією з ключових запорук їхньої ефективності, і пошуки методів досягнення цієї прихованості триватимуть, адже саме така особливість забезпечує успіх пропагандистського впливу.

Методи й технології пропаганди, які оцінені як найбільш ефективні в контексті інформаційних війн, зокрема під час конфлікту між Росією та Україною, включають не лише використання Інтернету та соціальних мереж, але й технології віртуалізації подій, міфологізації політичних діячів, поширення чуток і пліток. Особливо ефективним є маркетинг подій, коли акцентуються певні символічні дати або події, як, наприклад, організація заходів, пов'язаних із ювілеєм Великої Вітчизняної війни. Крім того, активно застосовуються компромат, ідеологічні штампи, а також національні та регіональні символи й стереотипи.

Проведений аналіз засвідчив, що пропаганда є основним інструментом інформаційної війни, значущішим за піар і політичну рекламу. Вона дозволяє суб'єктам впливати на масову свідомість і громадську думку. Її специфіка полягає, по-перше, у можливості здійснювати глибокий і серйозний вплив на населення, і по-друге, у використанні різноманітних політичних технологій, розроблених як в Україні, так і за кордоном, що дають значні результати в умовах інформаційних конфліктів.

У сучасних умовах пропаганда здійснюється не лише через пряму форму, але й через «скісні» методи, як-от джинса та пабліситі. Водночас особливої уваги заслуговує м'яка пропаганда, названа «пропагандою 2.0». Такий підхід може бути віднесений до соціологічної пропаганди, що орієнтується на горизонтальний вплив, а не вертикальний. Використання цієї форми має великі перспективи для активного застосування в умовах інформаційних війн.

Досвід використання м'якої пропаганди («пропаганда 2.0») у демократичних країнах

М'яка пропаганда, або пропаганда 2.0, є сучасною формою впливу на громадську думку, яка поєднує традиційні методи пропаганди з інноваційними підходами комунікації через культуру, мистецтво, медіа та цифрові технології. Вона спрямована на ненав'язливе формування суспільних цінностей, підтримання демократичних принципів та формування позитивного іміджу країни на міжнародній арені [36].

Одним із головних інструментів м'якої пропаганди є культурна дипломатія, яка сприяє популяризації національних цінностей і культури через міжнародні програми культурного обміну. Наприклад, у Франції через мережу Альянс Франсез здійснюється популяризація французької мови та культури. У Німеччині Гете-Інститут працює над розширенням знань про німецьку культуру та мову, сприяючи розвитку взаєморозуміння між народами [10].

Використання інформаційних технологій є ще одним важливим аспектом м'якої пропаганди. Соціальні мережі, інтернет-ресурси та

інтерактивні цифрові платформи активно використовуються для досягнення комунікаційних цілей. У сучасних умовах демократичні країни інтегрують віртуальні та реальні події, такі як культурні фестивалі, кінофориуми чи віртуальні виставки, для залучення ширшої аудиторії [65].

Важливим прикладом застосування м'якої пропаганди є освітні програми. Європейський Союз через програму Erasmus+ забезпечує академічну мобільність студентів і науковців, сприяючи поширенню європейських демократичних цінностей серед молоді [101].

Таким чином, м'яка пропаганда використовується для ненав'язливого впливу на громадську думку через культурні, освітні та цифрові інструменти. Цей підхід є ефективним у демократичних країнах, де прямий примус є неприйнятним, а довіра та співпраця між суспільством і державою відіграють ключову роль.

2.2. Технології маніпуляцій громадською думкою в авторитарних та тоталітарних режимах (Північна Корея, Росія, Китай, країни Близького Сходу)

Північна Корея активно застосовує різноманітні технології політичної маніпуляції для підтримання внутрішнього контролю та впливу на міжнародну спільноту. Ці технології включають пропаганду, ідеологізацію, інструменталізацію ядерного потенціалу та асиметричну дипломатію.

Центральним елементом політичної маніпуляції в Північній Кореї є пропаганда, спрямована на формування культу особистості лідерів та підтримання ідеології чучхе, яка підкреслює самостійність та незалежність нації [48]. Ця ідеологія використовується для легітимізації політичного режиму та мобілізації населення. Пропаганда поширюється через державні медіа, освітні програми та масові заходи, що забезпечує контроль над інформаційним простором країни.

Північна Корея використовує свій ядерний потенціал як інструмент політичної маніпуляції на міжнародній арені. Демонстрація ядерних

можливостей служить засобом тиску на інші держави та отримання економічних і політичних поступок. Ця стратегія дозволяє Пхеньяну зміцнювати свою позицію в міжнародних переговорах та забезпечувати внутрішню легітимність режиму [49].

Північна Корея застосовує асиметричну дипломатію, використовуючи нестандартні методи впливу, такі як кібератаки, підтримка терористичних організацій та інші форми гібридної війни. Ці дії спрямовані на дестабілізацію регіональної безпеки та посилення власних позицій без прямого військового зіткнення.

Технології політичної маніпуляції, які використовує Північна Корея, є комплексними та багатогранними. Вони поєднують внутрішні механізми контролю з активними зовнішніми діями, спрямованими на досягнення стратегічних цілей режиму. Розуміння цих технологій є ключовим для аналізу політики Пхеньяну та розробки ефективних підходів до взаємодії з цією державою.

Російська Федерація активно застосовує різноманітні технології маніпуляції громадською думкою як всередині країни, так і на міжнародній арені. Ці технології включають використання державних засобів масової інформації, організацію «фабрик тролів», поширення дезінформації та пропаганди, а також застосування сучасних цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту.

Державні ЗМІ, такі як телеканали «Россия 1», «Первый канал» та інформаційні агентства «РИА Новости» і «ТАСС», відіграють ключову роль у формуванні громадської думки всередині країни. Вони поширюють офіційну точку зору, часто використовуючи маніпулятивні прийоми, такі як однобічне висвітлення подій, емоційно забарвлена лексика та дискредитація опозиційних сил.

Одним із інструментів впливу на громадську думку є так звані «фабрики тролів» — організації, що займаються масовим поширенням пропагандистських повідомлень у соціальних мережах та на форумах. Вони

створюють ілюзію широкої підтримки певних ідей або дискредитують опонентів. Відомим прикладом є «Агентство інтернет-досліджень», розташоване в Санкт-Петербурзі, яке займається такими операціями [60].

Росія також активно використовує дезінформацію як інструмент впливу на міжнародну громадську думку. Це включає поширення фейкових новин, спотворення фактів та створення альтернативних наративів щодо ключових подій. Метою таких дій є дестабілізація ситуації в інших країнах, посилення недовіри до офіційних джерел інформації та розкол суспільства.

Сучасні цифрові технології, зокрема штучний інтелект, також використовуються для маніпуляції громадською думкою. Згідно з повідомленнями, Росія, поряд з іншими країнами, використовувала технології OpenAI для створення контенту, спрямованого на вплив на політичні процеси та формування громадської думки [35].

Таким чином, Росія застосовує комплексний підхід до маніпуляції громадською думкою, поєднуючи традиційні засоби масової інформації з сучасними цифровими технологіями та методами дезінформації.

Китайська Народна Республіка (КНР) активно застосовує різноманітні технології для маніпулювання громадською думкою як всередині країни, так і на міжнародній арені. Ці технології включають державну пропаганду, цензуру, використання «50-центової партії» та застосування штучного інтелекту для поширення дезінформації.

Державна пропаганда в Китаї спрямована на формування позитивного іміджу Комуністичної партії та її лідерів. Це досягається через контрольовані засоби масової інформації, освітні програми та культурні заходи, які підкреслюють досягнення партії та країни. Використання історичних наративів та патріотичних тем є ключовими елементами цієї стратегії [58].

Цензура в Китаї здійснюється через «Великий китайський фایрвол», який обмежує доступ до іноземних веб-сайтів та контролює внутрішній інтернет-трафік. Це дозволяє уряду контролювати інформаційний простір та запобігати поширенню небажаних для влади матеріалів [83].

«50-центова партія» – це група інтернет-коментаторів, які отримують оплату за поширення проурядових коментарів у соціальних мережах та на форумах. Їхня діяльність спрямована на формування позитивного іміджу уряду та дискредитацію критиків [73].

Китай також використовує штучний інтелект для поширення дезінформації та маніпулювання громадською думкою за кордоном. Зокрема, за даними Microsoft, китайські операції з використанням ШІ спрямовані на втручання у вибори в інших країнах, поширюючи дезінформацію та провокуючи обговорення роздільних політичних питань [93].

Іран активно застосовує різноманітні технології для маніпуляції громадською думкою як всередині країни, так і на міжнародній арені. Ці технології включають державну пропаганду, цензуру, використання цифрових платформ для поширення дезінформації та контроль над засобами масової інформації.

Державна пропаганда в Ірані спрямована на підтримку існуючого політичного режиму та формування позитивного іміджу влади. Це досягається через контрольовані державою медіа, такі як Ісламська Республіка Іранське Радіо і Телебачення (IRIB), яке є основним джерелом офіційної інформації та пропаганди [79].

Цензура в Ірані здійснюється через обмеження доступу до іноземних веб-сайтів та контроль за внутрішнім інтернет-трафіком. Використання технологій глибокої перевірки пакетів (DPI) дозволяє владі відстежувати та блокувати небажаний контент, а також контролювати комунікації громадян [77].

Іран також використовує цифрові платформи для поширення дезінформації та впливу на міжнародну громадську думку. Зокрема, за даними OpenAI, Іран, поряд з іншими країнами, використовував технології генеративного штучного інтелекту для маніпуляції громадською думкою та впливу на геополітичні процеси [46].

Контроль над засобами масової інформації в Ірані здійснюється через

суворі закони та регуляції, які обмежують свободу преси та накладають жорсткі обмеження на журналістів. Це дозволяє владі контролювати інформаційний простір та запобігати поширенню критичних матеріалів [59].

Отже, дослідження показало, що авторитарні режими широко використовують репресивні технології для контролю інформаційного простору, збереження влади та придушення опозиції.

В Росії основними інструментами маніпуляцій є державний контроль над медіа, інформаційна цензура та репресії проти опозиції. Державна пропаганда спрямована на просування вигідних для влади наративів, тоді як незалежні ЗМІ зазнають тиску, втрат ліцензій, а їхні журналісти – переслідувань і навіть убивств. Інтернет-цензура є потужним механізмом ізоляції громадян від альтернативної інформації. Прикладом ефективного маніпулятивного механізму є закон про «іноземних агентів», що обмежує діяльність громадських організацій і медіа.

У Китаї ключовим елементом є тотальний контроль інформації через «Великий китайський фаєрвол», що блокує доступ до міжнародних ресурсів, і створення власних платформ (WeChat, Baidu), які контролюються державою. Система соціального кредиту дозволяє моніторити поведінку громадян, караючи за відхилення від встановлених норм. Репресії проти етнічних меншин, таких як уйгури, демонструють інтенсивний рівень інформаційного та фізичного контролю, що підтримується жорстким регулюванням медіа та цензурою.

Північна Корея вирізняється найвищим ступенем ізоляції населення. Інформаційний простір повністю контролюється державою, доступ до Інтернету мають лише еліти, а зв'язок із зовнішнім світом суворо регламентується. Тоталітарний характер режиму підсилюється культом особистості Кім Чен Ина, що формується через пропаганду і репресії, включно з масовими страченнями та таборами для політв'язнів.

В Ірані, маніпуляції громадською думкою базуються на суворій цензурі, релігійному контролі та обмеженнях прав меншин. Контроль над медіа та

Інтернетом забезпечується через блокування платформ і поширення державної пропаганди. Репресії проти протестувальників і активістів є частими, як це демонструє вбивство журналіста Джамаля Хашоггі.

Порівняльний аналіз показує, що, хоча всі ці режими використовують схожі репресивні інструменти, їхні методи залежать від політичного, культурного та економічного контексту. Наприклад, Росія та Китай роблять акцент на державному контролі ЗМІ та технологічних інструментах цензури, тоді як Північна Корея демонструє найбільш ізольовану модель, а країни Близького Сходу використовують релігійні та соціальні аспекти для легітимізації контролю.

В усіх випадках репресивні практики негативно впливають на права громадян, свободу слова та суспільну довіру до влади. Це створює довгострокові ризики соціальної нестабільності та загрожує демократичним процесам. Вивчення цих прикладів дозволяє глибше зрозуміти специфіку маніпуляцій у різних політичних режимах, що є важливим для розробки стратегій протидії таким практикам та захисту прав людини.

2.3. Вимушений та навмисний цифровий авторитаризм та тоталітаризм як сучасні інструменти політичних маніпуляцій

Пандемія Covid-19, нетипові обмеження на пересування, впровадження оновлених систем контролю та ідентифікації, загострення міжнародних відносин, а також війни останніх років значно прискорили процес створення та поширення нових систем спостереження та контролю. Кожен вебсайт, кожна сторінка, кожен клік відкривають вікно технічних кодів, які формують середовище для використання технологій. Ці технології постійно кешуються, зберігаючи інформацію про користувачів і їхні дії, та оновлюються. Завдяки цьому можна стверджувати, що цифровий паноптикум є ефективним інструментом, який дозволяє зчитувати будь-яку інформацію про користувачів мережі Інтернет.

Цифровий тоталітаризм у сучасних умовах розвитку цифрових

суспільств постає як система тотального контролю за всіма аспектами життя суспільства через використання електронних технічних засобів. Ці засоби дозволяють обмежувати або коригувати діяльність людей в Інтернеті. Виокремлюють ключові риси сучасних цифрових тоталітарних суспільств. До них належать масове стеження, неетичні експерименти над людьми в рамках соціальної інженерії, примусове підпорядкування громадян, пропаганда та цензура, існування «доброзичливої» диктатури, поліцейська діяльність, тобто функціонування «поліцейської держави», а також вибіркове забезпечення прав людини [74]. Такого роду риси притаманні системам спостереження та контролю за населенням, таким як PRISM, Smart-city та системи соціального кредитування. Ці системи інтегрують новітні технології спостереження та останні операційні оновлення, що дозволяє швидко збирати необхідну інформацію для розробників.

Однією з ключових систем є програма «PRISM», яка належить до підрозділу Special Source Operations (SSO) Агентства національної безпеки (АНБ) США. Ця програма була викрита у 2013 році колишнім співробітником АНБ Едвардом Сноуденом, який розкрив її факти шпигунства за населенням, країнами, мережами та урядами. «PRISM» функціонує через єдину мережеву систему, яка інтегрована з понад 100 відомими американськими компаніями, забезпечуючи доступ до великої кількості даних користувачів [38]. Система спостереження PRISM охоплює такі компанії, як Google, Microsoft, Yahoo!, Facebook, Facetalk, PalTalk, YouTube, Skype, Apple тощо. Масштаби й типи зібраних даних можуть відрізнятися залежно від компанії та ситуації. Згідно з американським законодавством, ці компанії зобов'язані відповідати на запити про надання інформації про користувачів. Однак програма PRISM забезпечує спецслужбам прямий доступ до серверів компаній. У внутрішніх документах АНБ підкреслюється, що здійсненню програми активно сприяють провайдери комунікацій у США, що дозволяє ефективно збирати й аналізувати великі обсяги даних [37]. Ситуація навколо програми PRISM швидко викликала широкий резонанс як у США, так і за їхніми межами. Деякі американські

сенатори, зокрема Рон Вайден та Крістофер Кунс із Демократичної партії, висловили глибоке занепокоєння і почали попереджати про небезпеку існування подібних технологічних програм. Газета The Washington Post, аналізуючи ситуацію, виявила додаткові системи спостереження, які використовуються АНБ.

Однією з таких є MAINWAY – база даних, яка містить метадані сотень мільярдів телефонних дзвінків, здійснених через чотири найбільші телефонні компанії США: AT&T, SBC, BellSouth і Verizon. Інша система, MARINA, зосереджена на метаданих інтернету, включаючи логи доступу до інтернету користувачів, серверні журнали та іншу інформацію, яка дозволяє відстежувати дії конкретних осіб у мережі. Ще одна програма, NUCLEON, призначена для збереження голосових записів, таких як телефонні розмови. Усі ці системи в комплексі дозволяють охоплювати величезні обсяги даних, що включають метадані телекомунікацій та інтернет-трафік, які проходять через територію США.

Китайська Народна Республіка також активно використовує подібні системи стеження. Зокрема, програма «Золотий щит», неофіційно відома як «Великий китайський файрвол», є частиною масштабної системи інтернет-цензури та комп'ютерного спостереження, реалізованої Міністерством громадської безпеки КНР. Проєкт був ініційований у 1998 році і почав діяти в листопаді 2003 року. Крім того, у Китаї діють інформаційна мережа громадської безпеки та Бюро з нагляду, які доповнюють систему цифрового контролю за населенням.

Усі ці системи демонструють глобальний тренд до посилення цифрового стеження, що породжує серйозні питання щодо конфіденційності, прав людини та свободи вираження думок [16].

Російська Федерація використовує комплекс систем під загальною назвою СОПМ (Система технічних засобів для забезпечення функцій оперативно-розшукових заходів), призначених для проведення оперативно-розшукових заходів у мережах телефонного, мобільного, бездротового та

радіозв'язку. Ці системи регулюються Законом «Про зв'язок» та наказом Міністерства зв'язку № 2339 від 9 серпня 2000 року.

Система «СОРМ-1», створена у 1996 році, забезпечує активне прослуховування телефонних розмов абонентів. «СОРМ-2» відповідає за протоколювання доступу користувачів до мережі Інтернет, фіксуючи інформацію про їхні дії в цифровому середовищі. Найновіша версія, «СОРМ-3», дозволяє збирати дані з усіх видів зв'язку – телефонного, інтернету, радіозв'язку – та забезпечує їхнє довготривале зберігання.

Ці системи ілюструють масштабну інфраструктуру цифрового стеження в Росії, яка спрямована на моніторинг і контроль інформаційних потоків, а також на порушення конфіденційності громадян через масовий збір даних [16]. Існування систем СОРМ, які використовуються в Російській Федерації, демонструє реальну загрозу праву громадян на приватне життя та ставить під сумнів безпеку процесів збору й обробки персональних даних користувачів мережі Інтернет. Це створює серйозний ризик для конфіденційності та цілісності всього цифрового простору.

Інший важливий технологічний прорив – це концепція «Smart City» («Розумне місто»), яка є продуктом сучасного науково-технічного прогресу. Ця технологія спрямована на покращення якості життя у великих містах та мегаполісах. Глобальна мета проекту полягає у «максимізації ефективності міських операцій і послуг, а також у встановленні тісного зв'язку з жителями, поєднуючи інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ) із різноманітними фізичними пристроями, підключеними до Інтернету».

Розумні міста обіцяють підвищити якість міських послуг, таких як транспорт, енергетика, водопостачання та громадська безпека. Однак, попри потенційні переваги, впровадження таких технологій викликає занепокоєння через можливість використання цих інновацій для масового стеження та контролю, що може призвести до порушень конфіденційності та зловживань у цифровій сфері [37]. Таким чином, використання технології «Smart City» дозволяє представникам місцевих органів самоврядування ефективно стежити

за діяльністю та змінами у місті, а також підтримувати прямий зв'язок із службами пенітенціарного характеру. Завдяки інтеграції інформаційних і комунікаційних технологій із повсякденними процесами міського управління, ця система створює умови для швидкого реагування та координації.

Однак непрогнозований порядок впровадження цієї технології, а також відсутність єдиного бачення її розвитку серед держав створюють ризики її потенційного перетворення на інструмент цифрового тоталітаризму. Якщо «Smart City» використовуватиметься не лише для покращення міського життя, а й для масового стеження та обмеження прав громадян, ця технологія може сприяти посиленню контролю над населенням, порушенню конфіденційності й свобод людини в цифровому просторі [14]. Забезпечення балансу між прогресом і дотриманням основних прав людини є ключовим викликом сучасного цифрового світу.

Протягом останніх двох десятиліть авторитаризм поступово набирає обертів, тоді як ліберальна демократія зазнає глобального спаду [98]. У той же час спостерігається стрімкий розвиток і широке поширення цифрових технологій. Багато експертів вважають, що ці, на перший погляд, незалежні тенденції є взаємопов'язаними [63; 64; 108]. Вони стверджують, що швидке поширення цифрових технологій сприяє зростанню авторитаризму, що різко контрастує з колись поширеною думкою, що технології, такі як Інтернет, сприятимуть свободі слова і демократії. Ці експерти зазвичай називають це явище цифровим авторитаризмом (далі – ЦА) або цифровими репресіями.

ЦА визначається як «використання цифрових інформаційних технологій авторитарними режимами для спостереження, придушення та маніпуляцій внутрішнім і зовнішнім населенням» [97]. Використання Комуністичною партією Китаю програмного забезпечення для розпізнавання обличчя для спостереження за уйгурським населенням є, за цим визначенням, очевидним прикладом ЦА [97]. Проблема цього визначення, яке можна назвати намірозалежним визначенням, полягає в тому, що воно передбачає, що ЦА включає політично репресивних агентів, які цілеспрямовано використовують

цифрові технології для досягнення авторитарних цілей. Це проблематично, оскільки ті ж експерти обговорюють під егідою ЦА способи, якими цифрові технології систематично сприяють авторитаризму без участі політично репресивних агентів із навмисними діями. Наприклад, у Норвегії під час пандемії COVID-19 демократичні лідери впровадили інвазивний додаток для відстеження контактів, що створив квазіавторитарну систему спостереження [68, р. 278]. Водночас усі доступні докази свідчать, що основною метою уряду Норвегії було забезпечення громадського здоров'я. Це підтверджується, наприклад, швидким відключенням програми після публікації звіту Amnesty International, який виявив серйозні проблеми конфіденційності, пов'язані з цією технологією.

ЦА – «використання цифрових інформаційних технологій авторитарними режимами для спостереження, придушення та маніпуляцій внутрішнім і зовнішнім населенням». Це визначення стало впливовим і цитується багатьма іншими коментаторами [97].³ Згідно з цим визначенням, ЦА виникає тоді, коли авторитарні режими навмисно використовують цифрові технології для репресивного контролю своїх громадян. Це визначення викликає питання, адже авторитарні практики часто присутні в гібридних або навіть демократичних режимах, які не можна однозначно назвати авторитарними [72].

враховують це у своєму визначенні ЦА як «використання інтернету та пов'язаних цифрових технологій лідерами з авторитарними тенденціями для зниження довіри до державних інституцій, посилення соціального і політичного контролю та/або підриву громадянських свобод» [66]. Також дає визначення цифрових репресій (аналогічне до ЦА), яке визнає, що ці практики можуть існувати в режимах, які не є строго авторитарними: «цифрові репресії як використання інформаційних і комунікаційних технологій для спостереження, примусу або маніпуляцій з метою стримування конкретних дій або переконань, які кидають виклик державі» [68, р. 25].

Таким чином, Фельдштейн, як і Яйбоке та Бреннен, вважає, що ЦА може

виникати навіть у демократичних державах. Це значне вдосконалення у порівнянні з визначенням Полякової та Мезерола, оскільки деякі з найактивніших практиків ЦА, такі як уряд Путіна в Росії [85], діють у режимах, які не можна однозначно класифікувати як авторитарні. Проте, незалежно від того, чи обмежують ці автори ЦА лише авторитарними режимами, вони всі описують його як навмисне використання (або зловживання) цифровими технологіями політично репресивними агентами, тому я називаю це намірозалежним визначенням.

Перш ніж оцінити це визначення, необхідно уточнити поняття авторитаризму, оскільки воно має різні конотації. Деякі автори визначають авторитарний режим як такий, що не відповідає двом основним критеріям демократії: (а) проведення «вільних і конкурентних виборів» і (б) наявність «виконавчої влади, яка обирається або напряму на вільних і конкурентних президентських виборах, або опосередковано законодавчим органом у парламентських системах» [103, р. 22-23]. Виходячи з цього, Сволік вважає, що терміни «авторитарний режим» і «диктатура» є взаємозамінними.

Однак у цьому дослідженні я застосую більш широке розуміння терміна «авторитарний», згідно з яким це будь-яка практика або сукупність практик, що сприяють умовам диктатури. Це відповідає визначенню авторитарного як такого, що є «прихильним до або характеризується підкоренням авторитету, на відміну від особистої свободи» [55]. Таким чином, практика може вважатися авторитарною, якщо вона підриває свободу слова, придушує політичний плюралізм і громадянські свободи, перешкоджає підзвітності, дезінформує або загрожує громадянам, ставлячи під сумнів їхню здатність голосувати. Навіть у демократичній системі практика, яка суттєво підриває ці основи демократичної свободи, може бути сприятливою для диктатури і, відповідно, авторитарною. Політичні агенти, такі як окремі лідери чи режими, можуть вважатися авторитарними, якщо вони систематично впроваджують подібні практики.

Найпереконливіший контрприклад – це добросердечне спостереження,

зокрема ті випадки, коли уряди впроваджують цифрові системи для моніторингу громадян з метою забезпечення громадського здоров'я. Попри ці благородні наміри, такі системи спостереження можуть обмежувати фактичні свободи громадян у спосіб, який можна вважати авторитарним. Багато демократій прийняли нові обмеження приватності, обходячи звичайні законодавчі процеси перевірки та розгляду заради боротьби з пандемією [82, р. 28]. У цьому ж контексті зазначено, що під час пандемії COVID-19 уряди Норвегії, Бахрейну та Кувейту впровадили додатки для відстеження контактів, які порушували конфіденційність громадян. На той час Клаудіо Гуарньєрі з Amnesty International заявив, що ці уряди використовували «інвазивні інструменти спостереження, які значно перевищують необхідні для боротьби з COVID-19» [56]. Згодом Норвегія відмовилася від використання додатка після публікації звіту Amnesty. Однак Фельдштейн розглядає цей випадок як приклад ЦА, хоча він прямо суперечить намірозалежному визначенню, адже норвезький уряд заявив, що його метою було лише забезпечення громадського здоров'я.

Можна припустити, що така довіра до намірів є наївною, особливо у випадку Бахрейну, який часто розглядається як авторитарний режим.⁵ Проте, навіть якщо ми підозрюємо бахрейнський уряд у репресивних намірах, ми не можемо бути впевненими, що його намір був саме репресивним, а не захисним. У таких випадках ми все ж хочемо класифікувати ці приклади як ЦА, не доводячи, що технології були навмисно спроектовані для придушення громадян.

У випадку Норвегії, демократичні традиції цієї країни дають менше підстав сумніватися в її намірах. Це підтверджується тим, що уряд Норвегії швидко відмовився від додатка після виявлення проблем із конфіденційністю. Чому ж тоді ми можемо вважати такі випадки – коли наміри є неоднозначними (як у випадку Бахрейну) або переконливо добросердечними (як у випадку Норвегії) – прикладами ЦА?

По-перше, такі системи спостереження сприяють авторитаризму,

зкладаючи його основи. Як застерігає Р. Кітчін «масове відстеження руху, контактів і статусу створює інфраструктуру, необхідну для ефективного авторитаризму» [84, р. 371]. Створення такої інфраструктури робить громадян вразливими до майбутніх лідерів із авторитарними амбіціями. У цьому сценарії небезпека все ще залежить від намірів потенційних авторитарних агентів. Проте такі системи вже можуть вважатися ЦА, оскільки вони сприяють авторитаризму, навіть якщо їх впроваджують демократичні уряди.

По-друге, такі системи спричиняють ефекти політичного придушення, навіть якщо вони мотивовані добрими намірами. Адже надмірне спостереження «ймовірно, матиме стримувальний вплив на протест і демократію» [84, р. 371]. Люди, які знають, що за ними стежать, схильні до самодисципліни та самоцензури через страх перед гіпотетичними авторитарними агентами, які можуть скористатися отриманими даними. Це явище називають ефектом стримування або паноптицизмом, посиляючись на концепцію паноптикону Фуко [87].

Дослідження підтверджують, що спостереження, навіть його сприйняття, викликає ефект стримування. Наприклад, додатки для відстеження контактів можуть змусити людей уникати політичних протестів або певних публічних заходів, навіть якщо ці дії цілком законні. У таких випадках навіть ліберально мотивоване спостереження має схожий придушувальний ефект на свободу, як і навмисно репресивне спостереження. Тому приклад Норвегії, попри добросердечні наміри, можна вважати ЦА.

Ефект стримування також може виникати через страх людей перед соціальним спостереженням з боку однолітків. Соціальні мережі значно полегшили можливість спостереження за життям інших, а постійна присутність смартфонів підвищує ризик того, що чийсь дії будуть записані й оприлюднені. Унаслідок цього зростає ймовірність, що дії індивіда будуть висміяні або розкритиковані його оточенням чи навіть ширшою спільнотою, що посилює самоцензуру. Цифрові технології таким чином підривають свободу слова, пригнічують політичний плюралізм і обмежують громадянські

свободи у спосіб, який відповідає авторитарним практикам, навіть якщо ці ефекти виникають без участі репресивних агентів.

Другий контрприклад стосується концепції цифрового суверенітету, яка передбачає встановлення кожним урядом власних правил користування інтернетом, що обмежує вільний обіг інформації через національні кордони. Прикладом цього є заборона Китайською комуністичною партією таких платформ, як Instagram, WhatsApp, Gmail і Wikipedia. Однак подібне законодавство не є ексклюзивним для авторитарних режимів, оскільки дедалі більше ліберальних демократій також прагнуть до цифрового суверенітету [100].

Наприклад, у 2020 році президент США Дональд Трамп спробував заборонити нові завантаження TikTok, нібито через побоювання, що китайський уряд може використовувати додаток для збору особистих даних американських громадян. Тоді Вілбур Росс заявив, що використання TikTok створює ризик, що дані про місцеперебування, вподобання та інша поведінка американців можуть стати доступними тим, хто спостерігає на іншому боці. Це становить загрозу для громадян США, які часто подорожують до Китаю або мають там бізнес чи родинні зв'язки. Подібні випадки також обговорюються у рішенні Європейського суду справедливості 2020 року, який визнав недійсною угоду між ЄС і США про обмін даними, заявивши, що вона наражає громадян ЄС на порушення конфіденційності з боку американських спецслужб. Хоча нова угода була укладена у 2022 році, це рішення створило частковий цифровий бар'єр між США та ЄС.

Дії Трампа та Європейського суду були спрямовані на захист громадян від репресивних практик інших урядів, таких як Китай чи США. Однак ці дії є прикладами ЦА, стверджуючи, що «навіть якщо ці дії спрямовані на протидію репресивним практикам, вони легітимізують прагнення кожної держави до створення “національного інтернету”, раніше властивого лише автократичним урядам, таким як Китай, Іран чи Росія» [100].

Тут важливо зазначити, що навіть якщо дії були мотивовані

демократичними принципами, вони можуть бути сприйняті як ЦА, оскільки сприяють легітимації більш репресивних форм цифрового суверенітету. Наприклад, критики попереджають про небезпеку створення «цифрових стін», які можуть бути використані авторитарними урядами для обґрунтування їхніх обмежень. Навіть якщо припустити, що дії Трампа були щирими, вони все одно можуть розглядатися як ЦА, оскільки непрямо сприяли авторитарним підходам до управління цифровим простором [66].

Ще один контрприклад до намірозалежного визначення стосується алгоритмів збору уваги, які використовуються в соціальних мережах. Ці платформи прагнуть максимізувати залученість користувачів, щоб збільшити прибутки від реклами. Алгоритми, що формують новинні стрічки та рекомендації, «часто підсилюють поляризуючий, оманливий або екстремістський контент для максимізації взаємодії» [86].

С. Фельдштейн критикує такі практики, наголошуючи, що «свобода слова не означає, що лише найгучніші голоси та найполяризованіша риторика повинні бути почутими» [68, р. 280]. За його словами, Facebook сприяв підйому авторитарних лідерів, таких як Родріго Дутерте, через просування екстремального контенту. Алгоритми також сприяють радикалізації, оскільки, за даними самого Facebook, 64% усіх випадків приєднання до екстремістських груп було спричинено їхніми рекомендаційними інструментами.

Важливо підкреслити, що такі алгоритми не створені для політичного придушення, а розроблені з метою фінансового прибутку. Проте їхній вплив, включаючи поляризацію та радикалізацію, є руйнівним для демократії та сприяє авторитаризму. Це робить їх прикладом ЦА, навіть якщо цей вплив був ненавмисним.

Пропоную визначати ЦА як будь-яку ситуацію, коли цифрові технології систематично сприяють авторитарній політиці.

Замість повного відхилення намірозалежного визначення, я пропоную розглядати його як підкатегорію в межах ширшого поняття ЦА. Ухвалюючи визначення, засноване на сприянні, важливо зберегти розрізнення між

навмисними та ненавмисними формами ЦА, оскільки вони вимагають різних підходів до реагування. Так, навмисний ЦА охоплює випадки, коли репресивний агент навмисно використовує цифрові технології для досягнення авторитарних цілей, вимушений ЦА – випадки, коли цифрові технології сприяють авторитаризму без участі політично репресивного агента.

Розрізнення необхідне, оскільки навмисний ЦА потребує таких заходів, як санкції проти відповідальних агентів, у той час як ненавмисний ЦА краще долати через інформування та регулювання. Наприклад, у випадку Норвегії, обговореному вище, ефективним підходом було б викриття ненавмисних наслідків їхніх дій, що дозволило б уряду припинити використання шкідливих технологій.

Таким чином, концептуальне об'єднання навмисних і ненавмисних форм ЦА дає змогу комплексно реагувати на їхні прояви, тоді як збереження розрізнення дозволяє застосовувати адаптовані стратегії реагування.

Одним із важливих висновків цього дослідження є те, що критики ЦА, а також авторитаризму загалом, мають приділяти більше уваги численним способам, якими авторитаризм може розвиватися без зловмисного, репресивного впливу авторитарних агентів. Хоча експерти правильно зосереджують свої зусилля на політичних режимах, які навмисно зловживають цифровими технологіями, не слід нехтувати безособовими соціальними, технологічними й ринковими силами, які поступово підштовхують громадян демократичних суспільств до авторитарних форм колективної поведінки.

Таким чином, перегляд визначення ЦА у спосіб, що враховує як навмисні, так і ненавмисні форми, допоможе не лише краще ідентифікувати авторитарні тенденції, але й забезпечити систематичну й ефективну протидію цьому явищу.

У звіті Access Now було проаналізовано прояви цифрової диктатури в країнах регіону, включаючи Вірменію, Азербайджан, Білорусь, Грузію, Казахстан, Киргизстан, Молдову, Росію, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан. Виявлено, що найпоширенішими практиками є онлайн-цензура,

яка включає обмеження свободи слова, блокування медіа та громадських організацій у цифровому просторі; відключення інтернету та блокування комунікаційних платформ; поширення дезінформації та пропаганди, що фінансуються та підтримуються урядом; а також масове й цілеспрямоване спостереження за користувачами з використанням шпигунського програмного забезпечення, збором персональних даних та біометричного спостереження [15].

Для тиску в цифровому просторі авторитарні та тоталітарні уряди найчастіше застосовували цензуру, поширення фейків і відключення вебсайтів та платформ. Серед тактик російського уряду виділяється активне поширення дезінформації в Україні, Грузії та Молдові з метою підриву демократії та дестабілізації регіону. В Азербайджані та Білорусі частіше використовували цифрове стеження та онлайн-цензуру для контролю над населенням. У Казахстані, Киргизстані, Туркменістані, Таджикистані й Узбекистані влада блокувала доступ до інтернету під час громадянських протестів [15].

Для протидії цифровому авторитаризму автори звіту рекомендують впровадження інструментів, таких як безплатний доступ до віртуальних приватних мереж (VPN), технологій шифрування й анонімності, а також програмного забезпечення для захисту від DDoS-атак.

Північна Корея та Російська Федерація підписали угоду про співпрацю у сфері цифрових комунікацій, що спрямована на посилення цифрового авторитаризму Кремля та внутрішніх репресій. Як повідомляє Інститут вивчення війни (ISW), 30 жовтня Міністерство інформаційних технологій Північної Кореї та Міністерство цифрового розвитку, зв'язку та масових комунікацій Росії уклали угоду, яка передбачає співпрацю в галузі зв'язку, інформаційних технологій і цифрового розвитку [19].

ISW також нагадує, що в липні цього року Росія та КНДР підписали угоду про співпрацю між їхніми генеральними прокуратурами. Після цього генеральний прокурор Росії Ігор Краснов заявив, що Росія зацікавлена в ознайомленні з північнокорейською судовою практикою, зокрема у сферах

зв'язку та інформаційних технологій. Аналітики ISW зазначають, що ця угода, ймовірно, є частиною зусиль Кремля, спрямованих на зміцнення контролю над внутрішнім інформаційним простором Росії та розширення арсеналу методів внутрішнього контролю, включно з регулюванням платформ обміну повідомленнями й послугами VPN [19].

Деталі угоди про цифрові комунікації від 30 жовтня залишаються невідомими, але, ймовірно, вона також спрямована на посилення інструментів репресій, які Росія використовує у своєму інформаційному просторі.

Висновки до 2 розділу

Досліджено специфіку технологій політичних маніпуляцій у демократичних та недемократичних режимах, зокрема їхні особливості, інструменти та наслідки. Встановлено, що у демократичних суспільствах маніпуляції базуються на використанні сучасних цифрових платформ, технік емоційного впливу, дезінформації та побудови специфічних наративів. Зазначено, що такі технології часто суперечать демократичним принципам, викликаючи сумніви щодо об'єктивності демократичних процесів.

Виявлено, що авторитарні та тоталітарні режими широко використовують державну пропаганду, цензуру, дезінформацію, контрольовані засоби масової інформації та цифрові технології для посилення контролю над населенням. Встановлено, що в таких країнах технології маніпуляції спрямовані на легітимізацію режимів, придушення опозиції та поширення ідеології, а також на втручання у внутрішні справи інших держав через дезінформацію та гібридні війни.

Висвітлено феномен цифрового авторитаризму, який передбачає використання цифрових технологій для спостереження, контролю та маніпуляцій населенням як у демократичних, так і в авторитарних режимах. Проаналізовано вплив цифрових технологій, таких як PRISM, «COPM» і «Smart City», на формування інфраструктури авторитарного контролю, підрив демократичних свобод і прав людини.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ МАНІПУЛЯЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ: ДОСВІД УКРАЇНИ

3.1. Технології та інструменти політичних маніпуляцій Росії в контексті війни з Україною

З початком повномасштабного вторгнення Росії до України російська пропагандистська машина продовжує активно використовувати різноманітні інструменти інформаційної війни. Метою таких дій є виправдання агресії проти суверенної держави, дискредитація України на міжнародній арені та маніпуляція свідомістю як власних громадян, так і світового співтовариства. Російська пропаганда часто вдається до використання різноманітних наративів, які є одним із основних її інструментів. До них додаються такі методи, як deepfake, дезінформація, фейкові новини, ПСО та інші. Протягом війни Росія посилює інформаційні кампанії, розширює їхній спектр і спрямованість, активно працюючи з різними цільовими аудиторіями. Це додає інформаційній війні динаміки.

В арсеналі інструментів інформаційної війни Росії є численні види методів, які застосовуються в українському інформаційному просторі. Найпоширенішими серед них є наративи – твердження чи способи пояснення подій, підкріплені фактами, які ускладнюють виникнення сумнівів у їхній правдивості. Пропагандистська машина створює такі наративи, спираючись на методики кремлівських пропагандистів. Наприклад, Росія просуває ідеї про відсутність України як незалежної держави, спільність історії, культури й традицій, а також дискримінацію російськомовного населення в Україні. Перед вторгненням ці наративи включали тези про нацистів при владі в Україні, виправдовуючи агресію необхідністю «денацифікації» та захисту від розширення НАТО на Схід.

Російські наративи поєднують антизахідні настрої, перебільшення успіхів російської армії, дискредитацію української політичної та військової еліти. Прикладом є пропаганда про нелегітимність влади в Україні,

звинувачення у наркоманії президента Зеленського, а також позиціонування українців як нацистів і «бандерівців». Згідно з російською пропагандою, Україна є агресором, який контролюється США, а НАТО загрожує Росії. У своїх промовах Путін маніпулював вигаданими або викривленими історичними фактами, зокрема заявляючи, що Україна була створена більшовиками. Такі твердження обґрунтовували проведення «спеціальної воєнної операції» для «денацифікації» та «демілітаризації» України.

Крім наративів, важливу роль у російській інформаційній війні відіграє дезінформація, яка передбачає свідоме перекручування фактів для маніпуляції. Наприклад, у випадку підризу Каховської ГЕС Росія звинувачувала в цьому Україну, щоб посилити підтримку Заходу. Інформаційно-психологічні операції також є поширеним інструментом. До них належать кампанії зі створення паніки серед населення через фейкові попередження про обстріли чи використання deepfake-технологій для імітації важливих заяв. Росія активно діє у кіберпросторі, застосовуючи кібератаки, хакерські дії, фішинг та інші технології для дестабілізації.

Ці дії спрямовані на емоційний вплив, викликання страху та дестабілізацію суспільства. Російська пропаганда використовує всі наявні методи систематично та за певним алгоритмом. На внутрішню аудиторію спрямовані меседжі про успіхи російської армії, велич держави та недоліки українського керівництва. Така діяльність демонструє широкомасштабний підхід до інформаційної війни, хоча часто ці кроки виявляються неефективними через викриття фейків і довіру до України з боку міжнародних партнерів [90]. Їх пропагандистський апарат функціонує відповідно до перевірених і традиційних методик кремлівської пропаганди. Зокрема, в рамках інформаційної війни Росія активно просуває такі наративи, як заперечення існування України як суверенної держави, висвітлення історії, культури та традицій України як нібито спільних із Росією, а також акцентування уваги на нібито дискримінації російськомовного населення.

Перед початком повномасштабного вторгнення Російська Федерація

інтенсивно поширювала тези про нацистів у владі України, використовуючи їх як виправдання своєї агресії необхідністю «денацифікації». Одночасно просувалися ідеї про загрозу розширення НАТО на Схід. Російські наративи також включали антизахідну риторику, спотворення фактів про події на фронті, дискредитацію української політичної та військової еліти, знецінення досягнень Збройних Сил України, а також апеляції до захисту російськомовних громадян і меншин, які проживають в Україні.

Наратив, що стверджує неспроможність України існувати як незалежної держави, був особливо підкреслений у виступі Володимира Путіна 21 лютого 2022 року. У своїй промові він заявив, що Україна була штучно створена більшовиками, зокрема Володимиром Леніним. Того ж дня Путін визнав так звані Донецьку та Луганську Народні Республіки як незалежні утворення. На основі цього наративу 24 лютого 2022 року він оголосив про початок так званої «спеціальної воєнної операції» (СВО), яку російська влада виправдовувала необхідністю «денацифікації» та «демілітаризації» України [33; 34].

У межах наративу, спрямованого на заперечення існування України як суверенної держави, російська пропаганда активно поширювала тези про нелегітимність української влади. Зокрема, використовувалися звинувачення у тому, що «нацисти» перебувають при керівництві країни, а президента України зображали як «наркомана». Звичайних українців у цьому контексті пропаганда демонізувала, називаючи їх «бандерівцями» та «нацистами». Також пропагандисти представляли Україну як агресивну державу, яка нібито повністю перебуває під контролем Сполучених Штатів Америки, а розширення НАТО подавалося як загроза Росії. У цьому ключі агресія з боку РФ обґрунтовувалася необхідністю «визволення» України, захисту російськомовного населення та «повернення» територій, які Росія розглядає як свої з історичної точки зору [9].

Путін у своїх виступах і інтерв'ю часто вдавався до маніпуляцій, спотворюючи або вигадуючи історичні факти для впливу на суспільну думку. Як приклад, в інтерв'ю з Такером Карлсоном, російський президент протягом

23 хвилин із двогодинної розмови висвітлював свою версію «правильної» історії України та Росії. Він почав із твердження про утворення Росії у 862 році, згадав про «спільну» мову та передав журналісту папку з так званими «листами Богдана Хмельницького». У цьому контексті Путін характеризував події в Україні як громадянську війну і підкреслював, що «українці досі відчувають себе росіянами» [25].

Російська пропаганда, окрім наративів, що дискредитують українську державу, активно поширює образ «сильної Росії». У цих повідомленнях робиться акцент на потенціалі країни, її «справжніх» лідерах і героях, військовій могутності та успіхах військово-промислового комплексу. Такий підхід дозволяє пропагандистам створювати ідею контрасту між двома державами за принципом «хто є ми і хто вони», підкреслюючи переваги Росії над Україною.

Чимало російських наративів, розроблених під час повномасштабного вторгнення, мали на меті підірвати підтримку, яку Україна отримує від партнерів. Це впливало на рішення країн Заходу щодо надання військової допомоги, адже на початку війни вони обережно спостерігали за розвитком подій і не поспішали з постачанням озброєння. Російська пропаганда частково досягла свого – навіть серед західних країн знайшлися прихильники наративів, які виправдовували агресію проти незалежної України та закликали зупинити підтримку. Проросійські позиції деяких політиків впливали на тривалі затримки у затвердженні фінансової допомоги чи постачанні військового обладнання для України. Це, своєю чергою, обмежувало можливості ЗСУ в оборонних та наступальних діях. Тим часом Росія знаходила підтримку серед авторитарних режимів, які виступали союзниками або співчували її позиції.

Дезінформація також є важливим інструментом інформаційної війни, яку Росія веде проти України. Відповідно до визначення Cambridge Dictionary, дезінформація – це неправдива інформація або перекручення подій, що мають на меті ввести людей в оману. Це свідомо спрямовані дії, що використовують пропаганду, маніпуляцію та навмисно викривлену інформацію, щоб досягти

певних цілей у сприйнятті масової аудиторії [88]. Цей інструмент є частиною наративу, бо останній часто базується на неправді.

Дезінформація як елемент російської пропаганди яскраво проявилася під час підриву Каховської ГЕС 6 червня 2023 року в Херсонській області. У своїх повідомленнях Росія звинувачувала Україну в обстрілі ГЕС, зокрема, використанні ракетної системи «Вільха», заявляючи, що це було зроблено з метою посилення підтримки України з боку Заходу. Щоб підкріпити ці твердження, Росія активно заперечувала свою причетність до інциденту, стверджуючи, що ГЕС має стратегічне значення для неї самої, Криму та інших регіонів.

Пропагандистські наративи наголошували на тому, що події на ГЕС не спричинили серйозної екологічної катастрофи і не становили небезпеки для кримського населення. У міру розвитку ситуації російська пропаганда розширювала свої тези, включаючи припущення про те, що українська влада нібито віддала наказ відкрити шлюзи на Дніпровській ГЕС для затримки контрнаступу, ініційованого Заходом. Іншим поясненням, яке поширювали російські ЗМІ, було те, що руйнування ГЕС виникли через попередні пошкодження від обстрілів із РСЗО HIMARS. Таким чином, Росія не лише перекладала відповідальність за катастрофу на Україну, але й використовувала цю ситуацію для створення дезінформаційної кампанії з маніпуляції світовою громадською думкою [26]. Ця дезінформаційна кампанія яскраво продемонструвала справжню мету російського вторгнення – знищення територій України та її цивільного населення.

Окрім дезінформації, одним із важливих інструментів, які активно застосовує Російська Федерація в інформаційній війні, є інформаційно-психологічні спецоперації. Основна мета таких операцій – сформувати громадську думку у вигідному для Росії руслі, створюючи необхідний психологічний ефект і маніпулюючи свідомістю мас [92]. До типових інформаційно-психологічних операцій, які активно використовуються Росією, належать кілька ключових методів впливу. Серед них – поширення

повідомлень про мітки на дорогах і будівлях, за допомогою яких ворог нібито отримує можливість точніше наводити ракети через супутники. Цей вид маніпуляції має на меті створення паніки серед населення, підрив довіри до місцевої влади та посилення атмосфери невпевненості.

Інший приклад ІПСО – погрози масованими обстрілами у конкретні дати, які мають «символічне» значення. Серед таких дат виділяються 24 лютого (початок так званої «спеціальної воєнної операції»), 9 травня (День перемоги над нацизмом) та 24 серпня (День незалежності України). Також до таких днів нерідко відносять релігійні свята, що додає емоційного напруження та впливає на психологічний стан людей.

Ці методи спрямовані на формування атмосфери страху і невизначеності, що є однією з основних цілей інформаційно-психологічних операцій, які використовує Росія для досягнення своїх політичних і військових цілей [51].

Російська пропаганда активно використовує ІПСО для досягнення переваги у кіберпросторі. Одними з основних методів є кібератаки, хакерські акції, застосування ботів, фішинг і технології *deepfake*. Прикладом таких дій є атаки на сайти державних установ України, розповсюдження фішингових посилань для збору конфіденційної інформації, а також використання ботів, які залишають провокаційні повідомлення, і тролів, що займаються деструктивною діяльністю в соціальних мережах. Завдяки *deepfake* російські пропагандисти створювали фальшиві відео, де політики, наприклад, виголошували неправдиві заяви.

Як дезінформація, так і ІПСО мають на меті вплинути на емоції людей, спричиняючи очікувану реакцію або поширюючи масову паніку. Часто ці методи використовуються в комплексі, щоб підсилити їхній вплив. Прикладом такого поєднання є дезінформаційна кампанія про чорний ринок зброї в Україні, яка супроводжувалася маніпулятивними сюжетами за участю псевдоекспертів і активністю тролів у соціальних мережах. Такі дії спрямовані на підрив довіри до України, її керівництва та партнерів, а також на створення

інформаційного хаосу [45]. Використання таких методів призвело до реакцій, які вийшли далеко за межі України. Росія часто застосовує фейки в рамках своїх брудних інформаційних кампаній. Фейк – це інформація, яка може виглядати справжньою чи цінною, але її основна мета полягає в тому, щоб ввести в оману. Зазвичай фейки створюються з метою впливу на політичні погляди та часто поширюються через Інтернет або за допомогою ЗМІ. Така дезінформація орієнтована на маніпулювання громадською думкою, викривлення фактів і спотворення реальності для досягнення певних стратегічних цілей [89]. За допомогою фейків російська пропаганда намагалася вплинути на думку світового суспільства, змінити і скористатися наявною політичною ситуацією, щоб зупинити підтримку України. Одним із яскравих прикладів використання фейків стали численні повідомлення про зміну вищого військового керівництва в Україні. Російські пропагандисти пояснювали звільнення Володимира Залужного неспроможністю ефективно виконувати функції головнокомандувача Збройних Сил України в умовах війни та провалом контрнаступу. Вони також підігрівали ці тези, поширюючи інформацію про суперництво між Залужним і Зеленським, а також про наміри Залужного йти на президентські вибори. Крім того, Росія не залишила поза увагою призначення на посаду головнокомандувача ЗСУ Олександра Сирського, якого пропагандисти називали «своїм» і поширювали фейки, стверджуючи, що він жорстокий і не береже особовий склад.

Варто зазначити, що всі ці інструменти росія використовує систематично і з чітким алгоритмом. Для «внутрішнього споживача» в Росії подають інформацію про успіхи «спеціальної воєнної операції» (СВО), непереможність російської армії та перебільшені дані про кількість жертв і втрат у військовій техніці в лавах ЗСУ.

Проведене дослідження доводить, що російська пропаганда використовує різноманітні інструменти для ведення інформаційної війни проти України та всього світу. Кожен з цих методів Кремль застосовує в межах продуманої стратегії з конкретною метою. Кіберпростір сьогодні став

паралельним фронтом у повномасштабній війні Росії проти України. Використання наративів, дезінформації, фейків, кібератак – це лише частина всіх методів протистояння в інформаційному просторі. Усі ці засоби спрямовані на просування ідей ворога, маніпуляцію, пропаганду та підштовхування мас до відповідних емоцій і реакцій.

Поєднання цих інструментів створює потужну дезінформаційну кампанію, яка намагається сформувати і поширити нові наративи, використовуючи емоційний стан людей як один з рушіїв для підриву політичного становища України. Проте, навіть ці ретельно сплановані кроки зазнають поразки завдяки спростуванню фейків, належному контролю та довірі держав-партнерів України.

3.2. Механізми боротьби з дезінформацією: державна політика та сучасні технології

Сучасні умови інформаційного впливу на когнітивний і психологічний простір українців вимагають від владних структур та військового керівництва України формування нової моделі протидії російським наративам. Швидке та якісне реагування на інформаційні вкиди має критичне значення, адже, як зазначають західні експерти, дезінформація, що закріпилася, надзвичайно складно піддається виправленню. Війна Росії проти України загострила необхідність ефективної реакції на загрози, пов'язані з поширенням дезінформації, а також поставила питання про забезпечення незалежності медіасектору, здатного інформувати громадськість у кризових і небезпечних умовах.

Зростання масштабів дезінформування та негативних наслідків, спричинених поширенням неправдивої інформації, викликало значний інтерес до цієї проблематики та можливих шляхів її вирішення серед наукової й експертної спільноти. У зв'язку з величезними масштабами дезінформування у глобальному просторі Інтернету та постійно зростаючим поширенням

фейкових новин перед суспільством постає нагальна проблема запобігання та протидії дезінформації як інструменту маніпуляції громадською думкою та суспільною свідомістю.

Оскільки забезпечення впорядкованості та інформаційної безпеки у мережі Інтернет на сьогодні залишається проблематичним, а держави не мають достатньо дієвих інструментів для запобігання й протидії дезінформуванню, вирішальну роль у розв'язанні цих питань відіграють суб'єкти всесвітньої мережі, такі як онлайн ЗМІ, провайдери мережевих послуг, експертні організації та користувачі Інтернету. Саме останні, завдяки свідомому підходу до сприйняття та поширення інформації, можуть суттєво знизити ефективність дезінформування та обмежити масштаби поширення фейкових новин.

Важливим кроком у боротьбі з дезінформацією є отримання новин з надійних джерел, які забезпечують професійне висвітлення подій відповідно до суворих етичних стандартів. До основних міжнародних засобів масової інформації, які вирізняються високим рівнем журналістських стандартів, належать Reuters, Bloomberg, BBC, Financial Times, Deutsche Welle та The Washington Post.

В Україні аналогічну функцію виконує Інститут масової інформації (ІМІ), який створив так званий «білий список» українських медіа, що демонструють високий рівень дотримання журналістських стандартів (у середньому 96%). До цього списку входять: Суспільне, Громадське, Ліга, Українська правда, Укрінформ, Радіо Свобода, Дзеркало тижня, НВ, Еспресо та Бабель. Рекомендації щодо користування інформацією з перевірених джерел є одним із найефективніших методів уникнення впливу фейкових новин і дезінформації [1].

В умовах сучасного інформаційного простору нерідко трапляються ситуації, коли інформація ще не представлена на сайтах офіційних організацій чи в акаунтах ЗМІ у соціальних мережах. У таких випадках користувачам варто дотримуватися певних рекомендацій для виявлення фейкових новин.

Насамперед слід дослідити джерело новини, звернувши увагу на його законність, надійність і дотримання стандартів точності, збалансованості та справедливості. Перевіряючи сайт, варто впевнитися, що він не є «одноденним», звернути увагу на дивні або незнайомі URL-адреси, а також переглянути розділ «Про нас», щоб перевірити інформацію про власників. Фальшиві видання часто вказують хибні поштові адреси або вигадані локації, що може свідчити про їх ненадійність.

Далі необхідно проаналізувати зміст і заголовок новини. Ознаками фальсифікованого змісту можуть бути однобоке подання фактів, викривлення реальних даних, сенсаційні заголовки, використання неперевірених фото чи відео, посилання на соціологічні дані без вказання вибірки, замовника та географії дослідження. Особливо критично варто ставитися до матеріалів блогерів, які не мають досвіду у певній темі або не дотримуються традиційних редакційних стандартів. Новини із соціальних мереж вимагають додаткової перевірки, оскільки там часто поширюються чутки або неперевірені факти. Важливо оцінювати логічність і неупередженість подання відомостей, перевіряти факти в інших, більш надійних джерелах.

Ще одним кроком є перевірка інформації про автора. Надійне авторство – важливий аргумент на користь достовірності новини. Матеріали авторитетних журналістів із великим досвідом роботи та хорошою репутацією мають менше шансів бути фейковими. Водночас варто пам'ятати, що дослідження й статті аналітичних центрів часто фінансуються корпораціями чи групами захисту інтересів, тому слід з'ясувати, чому автор висвітлює певну новину саме зараз.

Перевірка посилань, на яких ґрунтується новина, є ще одним важливим аспектом. Вивчення кваліфікації й досвіду осіб, на яких посилаються у повідомленні, допомагає зрозуміти, чи є у них законні підстави для коментування фактів. Відсутність посилань або використання анонімних, маловідомих чи новостворених джерел найчастіше свідчить про фейковий характер повідомлення.

Також варто упевнитися у «свіжості» повідомлення, перевіривши дату й час виходу новини, та переконатися, що вона є актуальною. Важливо також розпізнавати, чи новина є жартом або розіграшем. Сайти, такі як Onion або Daily Mash, часто публікують сатиричні новини, і їх неправильне трактування може дезорієнтувати читачів.

У разі сумнівів доцільно звернутися за консультацією до експерта з питань, порушених у новині, або скористатися веб-сайтами перевірки фактів, такими як PolitiFact, FactCheck.org, Snopes.com чи The Washington Post Fact Checker. Ці сервіси зосереджені на перевірці правдивості інформації та допомагають уникнути дезінформації.

Насамкінець варто проаналізувати власну емоційну реакцію на новину. Ознаками маніпуляцій є подання думки як факту, надмірно емоційний заголовок, використання різко позитивних або негативних емоцій, технік «навішування ярликів» чи гри на стереотипах. Зростання психічної напруги, почуттів страху, агресії чи провини під час ознайомлення з новиною може свідчити про маніпулятивний характер інформації, адже автори прагнуть ввести споживача в оману [50; 52; 67; 75].

Із початку окупації Криму та воєнного вторгнення на Донбас інформаційно-психологічний вплив в Україні став серйозною загрозою. Український уряд почав уживати заходи протидії ще до масштабного вторгнення 24 лютого. Зокрема, у травні 2021 року було створено Центр протидії дезінформації (ЦПД), а особливу роль у забезпеченні інформаційної безпеки відіграє Рада національної безпеки і оборони України (РНБО). РНБО здійснює моніторинг і аналіз інформаційних загроз національній безпеці, а з початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року розвінчувала фейки та ІІСО через платформи Telegram і Twitter. ЦПД надає офіційну експертну оцінку щодо протидії дезінформаційним кампаніям Росії, як це зазначено в Указі Президента №106/2021 про рішення РНБО від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації» [32].

ЦПД створено для досягнення завдань Стратегії національної безпеки

України, протидії актуальним і прогнозованим загрозам у інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки, боротьби з пропагандою та маніпуляціями [43]. Стратегія комунікації центру спрямована на виявлення маніпуляцій, актуалізацію інформації про військові події та розвиток медіаграмотності.

Ключовими платформами для поширення й спростування ІПСО стали соціальні мережі, які також забезпечують швидке поширення інформації серед громадян і привернення уваги міжнародної спільноти. Наприклад, Міністерство цифрової трансформації України створило чат-бот у Telegram для передачі громадянами інформації про переміщення російських військ, що використовуються українськими військовими як доповнення до розвідданих [105]. Крім того, міністр цифрової трансформації Михайло Федоров активно використовував соціальні мережі для взаємодії з українською діаспорою та міжнародними компаніями. Його звернення до Ілона Маска щодо надання супутникових систем зв'язку Starlink забезпечило доставку понад 5 000 пристроїв до України, що допомогло відновити зруйновану інтернет-інфраструктуру.

Роль Міністерства закордонних справ та Міністерства цифрової трансформації у боротьбі з російською дезінформацією також значна. Зокрема, соціальні платформи, як-от Twitter, Meta, Reddit і TikTok, почали активно маркувати або обмежувати проросійські акаунти та контент, знижуючи їхній вплив. Водночас слід створювати базу захисту медіапростору, яка протидіятиме пропаганді ворога.

Одним із перших українських проєктів боротьби з дезінформацією став Stopfake.org, створений у 2014 році студентами та викладачами Києво-Могилянської академії. Проєкт займається перевіркою фактів, спростуванням фейків і маніпуляцій, зокрема через моніторинг медіа та використання інструментів геолокації. Щоденно команда проєкту спростовує близько 20 фейкових новин, а контент публікується понад 10 мовами [102]. У 2016 році одного з його засновників було включено до рейтингу реформаторів

Центрально-Східної Європи [95].

Для підвищення медіаграмотності було створено Центр стратегічних комунікацій при Міністерстві культури та інформаційної політики України [44]. Він розробляє наративи для зміцнення позицій України, проводить інформаційні кампанії та тренінги з гібридних загроз.

В умовах війни інформаційна площина повинна розглядатися не лише як простір свободи, а й безпеки. Важливо розробляти карти поширення пропаганди, аналізувати впливові канали та спікерів. Професіоналізація медіаспільноти та її координація з міжнародними партнерами допоможуть ефективніше протидіяти дезінформації. Варто також зміцнювати довіру між владними структурами та медіа, сприяти відкритій комунікації й розробляти навчальні курси з медіаграмотності.

Українськими спеціальними структурами, такими як СБУ, Міноборони, Мінцифра, Генштаб, необхідно впроваджувати системи контррозвідки, виявлення ІПСО та співпрацювати з громадськими організаціями, такими як Detector Media і StopFake, що ефективно моніторять та спростовують пропаганду. Лише завдяки комплексним зусиллям можна забезпечити інформаційну безпеку України.

Технології штучного інтелекту (ШІ) відкривають нові можливості для вирішення проблеми маніпуляцій громадською думкою завдяки здатності автоматизувати процеси аналізу інформації, виявлення аномалій та прогнозування потенційних загроз. Зокрема, методи машинного навчання, обробки природної мови (NLP) і нейронні мережі демонструють значний потенціал у виявленні маніпуляцій і дезінформації в текстах та соціальних медіа. Однак впровадження ШІ у цю сферу супроводжується низкою викликів. Насамперед необхідно вирішити проблеми точності та ефективності алгоритмів у виявленні контекстуальних маніпуляцій і фейкових новин. Важливими є також етичні аспекти використання ШІ, зокрема забезпечення конфіденційності даних користувачів і запобігання зловживанням самими системами ШІ. Отже, ключовою проблемою залишається пошук ефективного

способу застосування технологій ШІ для виявлення та протидії маніпуляціям громадською думкою з урахуванням вимог високої точності, етичності та сучасних стандартів інформаційної безпеки. Дослідження цих аспектів має на меті розробити ефективні інструменти й методи для виявлення та запобігання дезінформації, сприяючи інформаційній прозорості та об'єктивності.

Метою підрозділу є дослідження та аналіз застосування технологій штучного інтелекту (ШІ) для виявлення та протидії маніпуляціям громадською думкою. Технології ШІ пропонують інноваційні підходи до вирішення цієї проблеми завдяки потужним аналітичним можливостям, що дозволяють обробляти великі обсяги даних і виявляти текстові та смислові аномалії, які можуть свідчити про спроби маніпуляцій. Методи машинного навчання, обробка природної мови та нейронні мережі демонструють значний потенціал у виявленні дезінформації, фейкових новин і бот-мереж. Водночас упровадження цих технологій супроводжується низкою викликів, включаючи точність розпізнавання контексту, етичні питання, пов'язані з конфіденційністю та захистом особистих даних, а також ризики зловживання самими системами ШІ.

Маніпулювання громадською думкою може мати різні прояви та мету, проте у всіх випадках воно несе ознаки психологічного впливу, спрямованого на поведінку певних груп суспільства. Це може бути частиною інформаційних воєн, які мають на меті зміну психологічних характеристик населення в бажаному для маніпулятора напрямку, включаючи погляди, думки, світосприйняття, цінності, настрої та стереотипи поведінки [11, с. 40]. У цьому контексті громадська думка, яка є трансляцією позиції значної частини представників суспільства, впливає на суспільну свідомість, яка у свою чергу є сукупністю ідей, теорій, поглядів, уявлень, почуттів, вірувань, емоцій, що відображають природу, матеріальне життя суспільства та всю систему суспільних відносин [42, с. 619]. Таким чином, громадська думка, як консолідоване судження суспільства чи його значної частини, стає об'єктом впливу та маніпуляції.

Маніпулювання суспільною думкою є одним із ключових способів керування масами. Цей процес здійснюється таємно і має своєю основною метою встановлення контролю над поведінкою людини, позбавляючи її свободи вибору та змінюючи уявлення, особисту думку і цілі у бажаному напрямку. У багатьох аспектах маніпуляція суспільною думкою нагадує війну, яку веде невелика, але добре організована й озброєна група проти значної кількості населення, неготового до цієї війни. Панівна меншість прагне не допустити маси до знання доктрин і технологій маніпуляції їхньою свідомістю, використовуючи для цього заохочення «своїх» і блокування «чужих» [47].

З огляду на те, що маніпуляція громадською думкою може мати різні прояви та цілі, слід наголосити, що цей процес завжди передбачає психологічний вплив, спрямований на зміну поведінки певних груп суспільства. Такі маніпуляції часто стають частиною інформаційних воєн, які намагаються коригувати психологічні характеристики населення, змінюючи їхні погляди, світосприйняття, ціннісні орієнтири та стереотипи поведінки. Важливу роль у цьому процесі відіграють сучасні технології ШІ. Штучний інтелект може значно підвищити ефективність маніпуляцій завдяки здатності аналізувати великі обсяги даних, виявляти закономірності у поведінці користувачів і прогнозувати їхні реакції. Алгоритми машинного навчання дозволяють детально досліджувати інтереси та уподобання різних соціальних груп, що дозволяє адаптувати інформаційний контент до індивідуальних або групових особливостей, посилюючи його вплив.

Водночас, в умовах технологічної інтервенції, громадська думка, яка відображає позицію значної частини суспільства, може ставати об'єктом посиленого впливу та маніпуляцій. Штучний інтелект здатний змінювати інформаційний ландшафт, створюючи специфічні наративи та формуючи нові стереотипи, що, у свою чергу, впливатиме на суспільну свідомість. Суспільна свідомість, як сукупність ідей, теорій, поглядів, уявлень і емоцій, відображає матеріальне життя суспільства та всю систему суспільних відносин. Проте в

умовах активного використання штучного інтелекту для маніпулювання інформацією громадська думка стає не лише відображенням існуючих соціальних реалій, але і цілеспрямованою конструкцією, яка формується під впливом технологічних інструментів.

У сучасних умовах поширеним є використання систем штучного інтелекту на базі алгоритмів машинного навчання та лінгвістичних нейромереж для захисту даних, з одного боку, і для маніпуляції ними, з іншого. Наприклад, О. Москаленко та Т. Григорова визначають це як галузь розвитку штучного інтелекту, де застосовуються алгоритми для отримання даних і навчання на їхній основі, тобто алгоритм вчиться з власного досвіду [23]. Інші дослідники зазначають, що машинне навчання є підмножиною технологій штучного інтелекту, яку можна описати як набір алгоритмів, що дозволяють комп'ютерам навчатися виконувати завдання, на які вони спочатку не були запрограмовані. Іншими словами, це алгоритмічна програма, яка сама може створювати програми для вирішення різних завдань [3].

Це підкреслює значущість машинного навчання як одного з найпотужніших інструментів у сфері штучного інтелекту. Завдяки своїй здатності адаптуватися до нових завдань і середовищ, машинне навчання є надзвичайно цінним у різних галузях, зокрема для виявлення маніпуляцій громадською думкою [8]. Одним із ключових аспектів машинного навчання є його здатність до самонавчання, що відкриває нові можливості для автоматизації процесів, аналізу великих обсягів даних і прогнозування. Важливо зазначити, що застосування машинного навчання не обмежується лише теоретичними дослідженнями. Воно активно використовується у реальному житті для покращення різних сервісів і продуктів. Від рекомендованих систем на платформах стрімінгу до автономних транспортних засобів, машинне навчання є рушійною силою багатьох інновацій, що змінюють повсякденне життя. Таким чином, застосування штучного інтелекту на базі алгоритмів машинного навчання може бути ефективним підходом до виявлення маніпуляцій громадською думкою [69].

Машинне навчання та штучний інтелект повинні враховувати позитивні етичні принципи для забезпечення безпеки та захисту прав людини. Це передбачає прозорість, за якої алгоритми штучного інтелекту мають бути зрозумілими та пояснюваними, що дозволить користувачам розуміти, як приймаються рішення. Конфіденційність є не менш важливою, адже дані користувачів повинні оброблятися з повагою до приватності та бути захищеними від несанкціонованого доступу. Справедливість, у свою чергу, вимагає уникнення упереджень і дискримінації в алгоритмах, що забезпечить рівне ставлення до всіх груп населення [80].

У сучасних умовах технології штучного інтелекту можуть використовуватися для виявлення маніпуляцій громадською думкою через декілька ключових способів. Зокрема, штучний інтелект здатний аналізувати великі обсяги даних із соціальних мереж і новинних сайтів, виявляючи аномалії та тенденції, які можуть свідчити про маніпуляції. Крім того, алгоритми обробки природної мови дозволяють розпізнавати фальшиві новини та дезінформацію, перевіряючи факти та порівнюючи їх із достовірними джерелами. Ще одним напрямом використання технологій є аналіз поведінки користувачів, що дозволяє відстежувати та виявляти координовані кампанії з маніпуляції громадською думкою. Технології штучного інтелекту також дозволяють ідентифікувати ботів і фейкові акаунти за допомогою алгоритмів машинного навчання, що сприяє зменшенню їхнього впливу шляхом постійного моніторингу соціальних мереж і виявлення маніпулятивного контенту.

Крім того, ШІ може розпізнавати візуальний контент, зокрема зображення та відео, для виявлення маніпуляцій за допомогою алгоритмів комп'ютерного зору, аналізуючи емоційне забарвлення повідомлень і вплив маніпуляцій на настрої громадськості. Одним із важливих напрямів є здатність ШІ ідентифікувати ключові джерела та осіб, які впливають на громадську думку, що дозволяє ефективніше протидіяти маніпуляціям. Таким чином, ці та інші підходи до впровадження технологій штучного інтелекту у вирішення

проблематики виявлення маніпуляцій громадською думкою мають значний потенціал і можуть бути реалізовані в сучасних умовах.

Технології штучного інтелекту (ШІ) відкривають нові можливості для виявлення та протидії маніпуляціям громадською думкою завдяки потужним аналітичним здібностям, здатності обробляти великі обсяги даних і виявляти текстові та смислові аномалії. Методи машинного навчання, обробка природної мови (NLP) та нейронні мережі демонструють значний потенціал у боротьбі з дезінформацією, фейковими новинами та бот-мережами. Проте впровадження цих технологій супроводжується певними викликами, такими як проблеми точності розпізнавання контексту, етичні питання щодо конфіденційності та захисту даних, а також ризики зловживання самими системами ШІ. Маніпуляції громадською думкою проявляються у різних формах і переслідують різну мету, але завжди пов'язані з психологічним впливом на поведінку певних груп суспільства. Це може бути частиною інформаційних воєн, спрямованих на зміну психологічних характеристик у потрібному напрямку, включаючи погляди, світосприйняття, цінності та стереотипи поведінки. Громадська думка, як консолідоване судження суспільства, піддається впливу і маніпуляціям, особливо в умовах використання новітніх технологій.

Штучний інтелект здатний суттєво підвищувати ефективність маніпуляцій завдяки можливостям аналізу великих обсягів даних, виявлення закономірностей у поведінці користувачів і передбачення їхніх реакцій. Використання алгоритмів машинного навчання дозволяє детально досліджувати інтереси та уподобання різних соціальних груп, адаптуючи інформаційний контент до їхніх особливостей. У результаті громадська думка, що відображає позицію значної частини суспільства, стає об'єктом підвищеного впливу. Штучний інтелект модифікує інформаційний ландшафт, створюючи специфічні наративи й нові стереотипи, що впливають на суспільну свідомість. Суспільна свідомість, як сукупність ідей, теорій, поглядів та емоцій, відображає матеріальне життя суспільства й систему

суспільних відносин, але під впливом ШІ може змінюватися під дією маніпулятивних технологій.

Машинне навчання дозволяє комп'ютерам адаптуватися до нових завдань і середовищ, що робить його ефективним інструментом для виявлення маніпуляцій громадською думкою. Його застосування вже активно впроваджується в реальному житті для покращення різних сервісів і продуктів, які змінюють повсякденне життя. Використання ШІ на базі алгоритмів машинного навчання є перспективним підходом для виявлення маніпуляцій. Однак для забезпечення безпеки та захисту прав людини ці технології повинні дотримуватися позитивних етичних принципів. Це передбачає прозорість алгоритмів, коли процес ухвалення рішень є зрозумілим і пояснюваним, конфіденційність даних користувачів, справедливість і уникнення упереджень та дискримінації, а також відповідальність розробників і користувачів ШІ. Дотримання цих принципів сприяє створенню етичних і надійних систем ШІ, які підтримують права людини й суспільні цінності.

Технології штучного інтелекту можуть бути використані для аналізу великих обсягів даних, розпізнавання фальшивих новин і дезінформації, ідентифікації ботів і фейкових акаунтів, а також для постійного моніторингу соціальних мереж. Здатність ШІ аналізувати поведінку користувачів, визначати джерела впливу та виявляти маніпулятивний контент є ключовими підходами до вирішення проблеми маніпуляцій громадською думкою. Ці методи мають значний потенціал і можуть бути успішно впроваджені для захисту інформаційного простору.

Висновки до 3 розділу

Досліджено технології та інструменти політичних маніпуляцій, які використовує Росія в контексті інформаційної війни проти України, зокрема у період повномасштабного вторгнення. Висвітлено основні методи дезінформації, зокрема поширення фейкових новин, інформаційно-психологічних операцій та deepfake-технологій, спрямованих на маніпуляцію

свідомістю громадськості. Встановлено, що основою російської пропагандистської діяльності є наративи, спрямовані на дискредитацію України, поширення антизахідних настроїв та виправдання агресії.

Проаналізовано механізми протидії дезінформації, які включають державну політику, впровадження сучасних технологій, таких як штучний інтелект, а також медіаграмотність населення. З'ясовано, що Україна активно використовує системні заходи, зокрема діяльність Центру протидії дезінформації, ініціативи Міністерства цифрової трансформації, а також міжнародні та громадські проєкти, спрямовані на розвінчування фейків і зміцнення інформаційної безпеки.

Визначено роль штучного інтелекту у виявленні та протидії маніпуляціям громадською думкою. Зокрема, досліджено можливості алгоритмів машинного навчання, обробки природної мови та нейронних мереж для аналізу великих обсягів даних, ідентифікації ботів, виявлення маніпулятивного контенту та розпізнавання фейкових новин.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Досліджено поняття політичні маніпуляції та технології політичних маніпуляцій у сучасній політичній науці, а також їхню роль у впливі на свідомість громадян. Висвітлено різні підходи до визначення маніпуляції, які зводяться до прихованого психологічного впливу, що змушує людину діяти відповідно до цілей маніпулятора. Встановлено, що маніпулятивні технології охоплюють широкий спектр методів, зокрема використання стереотипів, створення політичних міфів, формування громадської думки та застосування сучасних інформаційних технологій.

Проаналізовано різні технології політичних маніпуляцій, а також основні засоби впливу на масову свідомість, серед яких мовні й немовні техніки, активні й пасивні методи, а також поєднання раціональних і емоційних підходів. Окрему увагу приділено використанню політичної реклами, міфотворчості, маніпуляції інформаційними потоками, а також технологіям інформаційної війни.

Встановлено, що ключовим елементом маніпуляції є створення і поширення спеціально сформованих образів, які впливають на сприйняття подій і явищ у суспільстві. Висвітлено значення медіа-ресурсів і сучасних комунікаційних технологій у маніпуляціях, які дозволяють політичним елітам отримувати контроль над суспільною свідомістю. З'ясовано, що політичні маніпуляції є невід'ємною складовою сучасних політичних процесів, особливо під час виборчих кампаній.

2. Досліджено особливості використання соціальних мереж для політичних маніпуляцій, висвітлено основні методи впливу на аудиторію та проаналізовано їхній вплив на суспільну свідомість. Встановлено, що соціальні мережі стали потужним інструментом для поширення фейкових новин, використання ботів, створення штучних спільнот, мікротаргетингу, застосування соціальної інженерії та хакерських технік.

Висвітлено, що фейкові новини є ключовим елементом маніпулятивних кампаній, спрямованих на дискредитацію політичних опонентів та формування хибної громадської думки. Проаналізовано використання ботів і автоматизованих систем, які сприяють створенню ілюзії популярності певних ідей, що підсилює їхній вплив на користувачів. Розглянуто роль штучних спільнот, які імітують громадську підтримку певних політичних позицій та маніпулюють настроями аудиторії.

Також досліджено механізми мікротаргетингу, які дозволяють через персоналізовану рекламу впливати на переконання користувачів, використовуючи їхні персональні дані. Встановлено, що соціальна інженерія є одним із найефективніших методів впливу на поведінку людей через маніпуляцію їхніми емоціями та страхами. Розглянуто випадки застосування хакерських технік для компрометації політичних діячів та поширення дезінформації.

Окрему увагу приділено інформаційно-психологічним операціям (ІПСО), які використовуються для дестабілізації суспільства, поширення панічних настроїв та зниження довіри до офіційних джерел. Висвітлено небезпеку таких операцій у контексті російської агресії проти України, зокрема використання фейкових акаунтів, штучно згенерованих зображень і Telegram-каналів із маніпулятивним контентом.

3. Досліджено досвід застосування технологій політичних маніпуляцій у демократичних країнах. Висвітлено широкий арсенал методів впливу, зокрема використання традиційних технологій, таких як анонімний авторитет, інформаційна блокада та ефект ореолу, а також інноваційних підходів, як-от м'яка пропаганда («пропаганда 2.0») та інтеграція цифрових технологій.

Проаналізовано використання інформаційних технологій у сучасних умовах, зокрема соціальних мереж, віртуальних платформ і освітніх програм, що сприяють формуванню позитивного іміджу та демократичних цінностей. Встановлено, що такі інструменти, як культурна дипломатія, програм Erasmus+ та діяльність інститутів на кшталт Альянс Франсез і Гете-Інституту,

є важливими складовими м'якої пропаганди, спрямованої на підтримку соціальної стабільності й міжнародної співпраці.

Висвітлено, що демократичні країни, на відміну від авторитарних режимів, надають перевагу впливу через довіру, освітню інтеграцію та культурні ініціативи, що забезпечує високий рівень ефективності без застосування прямого примусу. Таким чином, досвід демократичних країн демонструє, що політичні маніпуляції можуть бути інтегровані у стратегії управління громадською думкою, залишаючись при цьому інструментом просування цінностей та ідей, прийнятних для суспільства.

4. Проаналізовано технології політичних маніпуляцій, які застосовуються в авторитарних і тоталітарних режимах, таких як Північна Корея, Росія, Китай та країни Близького Сходу. Висвітлено специфіку використання пропаганди, цензури, дезінформації та цифрових технологій для забезпечення контролю над інформаційним простором і придушення опозиції.

Встановлено, що Північна Корея демонструє найбільш ізольовану модель інформаційного контролю, де пропаганда підтримує культ особистості, а доступ до зовнішньої інформації суворо обмежується. Росія активно використовує державні ЗМІ, «фабрики тролів» та інтернет-цензуру для поширення вигідних для влади наративів як на внутрішньому, так і міжнародному рівнях. У Китаї діє розгалужена система інформаційного контролю через «Великий китайський фایрвол», патріотичну пропаганду та репресії проти етнічних меншин. Іран застосовує релігійно забарвлену пропаганду, цензуру Інтернету та контрольовані державою медіа для легітимізації влади.

Визначено, що в усіх цих країнах репресивні практики спрямовані на створення односторонньої інформаційної реальності, обмеження прав людини та недопущення альтернативних точок зору. Спільними рисами є використання технологій штучного інтелекту, створення штучних наративів, ізоляція населення та репресії проти опозиційних груп.

Виявлено, що такі маніпуляції посилюють авторитарний контроль, але

водночас створюють ризики для довгострокової стабільності режимів, знижуючи довіру до влади та обмежуючи соціальний розвиток. Отримані результати можуть бути корисними для розробки міжнародних механізмів протидії авторитарним практикам і захисту демократичних цінностей.

5. Проаналізовано сучасні прояви цифрового авторитаризму та тоталітаризму як інструментів політичних маніпуляцій. Висвітлено як навмисні, так і вимушені форми цифрового авторитаризму, що застосовуються різними режимами для контролю над населенням, придушення опозиції та маніпуляції суспільною думкою. Встановлено, що розвиток цифрових технологій сприяє створенню інфраструктури для масового стеження, цензури та дезінформації. Такі системи, як PRISM у США, «Великий китайський файрвол» у Китаї, СОРМ у Росії та концепція «Розумного міста», дозволяють збирати великі обсяги даних, створюючи передумови для порушення конфіденційності та громадянських свобод.

Визначено, що цифровий авторитаризм має два основних виміри: навмисний та вимушений. Навмисний цифровий авторитаризм передбачає використання технологій репресивними режимами для придушення опозиції, цензури, поширення пропаганди та зміцнення контролю. Наприклад, у Китаї системи розпізнавання обличчя застосовуються для спостереження за етнічними меншинами, а в Росії – для контролю над інформаційним простором. Водночас вимушений цифровий авторитаризм виникає внаслідок непередбачуваних чи ненавмисних наслідків впровадження технологій, що обмежують права громадян. Наприклад, використання додатків для відстеження контактів під час пандемії COVID-19 у Норвегії, які мали благородну мету, але призвели до порушення конфіденційності та свободи громадян.

З'ясовано, що цифровий авторитаризм посилюється у глобальному масштабі, включаючи як авторитарні режими, так і демократичні країни, де технології впроваджуються для забезпечення безпеки чи суспільного добробуту, але можуть бути використані для авторитарних практик. У

регіональних конфліктах, зокрема у країнах СНД, найбільш поширеними практиками цифрового авторитаризму є блокування медіа, обмеження інтернету, поширення дезінформації та масове стеження за користувачами.

6. Доведено, що з початком повномасштабного вторгнення Росії до України російська пропагандистська машина активно використовує різноманітні інструменти інформаційної війни. Метою таких дій є виправдання агресії проти суверенної держави, дискредитація України на міжнародній арені та маніпуляція свідомістю як власних громадян, так і світового співтовариства. Російська пропаганда широко застосовує такі методи, як використання наративів, *deepfake*, дезінформація, фейкові новини, ПСО та кібератаки. Протягом війни Росія постійно посилює інформаційні кампанії, розширюючи їхній спектр і спрямованість.

Одним із головних інструментів є створення наративів – тверджень чи способів пояснення подій, підкріплених перекрученими фактами. Наприклад, Росія просуває ідеї про нібито відсутність України як незалежної держави, спільність історії, культури й традицій, а також дискримінацію російськомовного населення. Перед вторгненням ці наративи включали тези про «нацистів» у владі в Україні та необхідність її «денацифікації». Путін маніпулював історичними фактами, заявляючи, що Україна була «створена більшовиками», щоб виправдати проведення «спеціальної воєнної операції». Російські наративи також поєднують антизахідну риторику, звинувачення в агресії з боку НАТО та США, а також дискредитацію українського керівництва.

Іншим важливим інструментом є дезінформація, яка свідомо перекручує факти з метою маніпуляції. Наприклад, під час підриву Каховської ГЕС Росія звинувачувала в цьому Україну, створюючи інформаційний шум і намагаючись посіяти сумніви у світової спільноти. У поєднанні з дезінформацією використовуються фейки, наприклад, про «наркоманію» українського президента, «нелегітимність» влади, або про начебто провал контрнаступу. Подібні фейкові матеріали створюються для внутрішнього й

зовнішнього споживання.

Росія також активно застосовує ІПСО, які включають маніпулятивні кампанії, що викликають паніку серед населення, наприклад, поширення фейкових попереджень про обстріли, фальшиві відео із застосуванням технологій deepfake або дезінформаційні меседжі у соціальних мережах. Одним із прикладів є погрози масованими обстрілами у символічні дати, як-от 24 лютого або 9 травня. Крім того, у кіберпросторі Росія використовує хакерські атаки, фішингові кампанії, ботів і тролів, спрямованих на дестабілізацію та дезінформацію. Зокрема, атаки на державні ресурси України супроводжувалися активністю ботів, які поширювали пропагандистські меседжі. Використання deepfake дозволяє створювати фальшиві заяви українських лідерів, що дезорієнтує суспільство. Для внутрішньої аудиторії пропаганда акцентує увагу на «успіхах» російської армії, величі держави та нібито неспроможності української влади. Для зовнішньої аудиторії ключовою метою є підрив міжнародної підтримки України, створення недовіри до її керівництва та виправдання дій Росії.

Відзначено, що ці методи систематично застосовуються в межах продуманої стратегії, спрямованої на маніпуляцію свідомістю, поширення паніки та формування спотвореного сприйняття реальності. Проте завдяки міжнародній підтримці, спростуванню фейків і належному контролю інформаційного простору Україна ефективно протистоїть цим атакам, зберігаючи довіру партнерів та світової спільноти.

7. Охарактеризовано ключові інструменти та технології політичних маніпуляцій, зокрема, механізми поширення дезінформації, використання пропагандистських наративів і проведення інформаційно-психологічних операцій, які активно застосовуються Російською Федерацією в контексті війни проти України. Проаналізовано вплив цих інструментів на інформаційний простір, громадську думку та міжнародний імідж України. Доведено, що масштабна дезінформація та маніпуляції, підтримувані сучасними цифровими технологіями, становлять серйозну загрозу

національній безпеці та психологічній стійкості українського суспільства.

Водночас дослідження продемонструвало, що українська держава вже впроваджує низку ефективних заходів для боротьби з дезінформацією, серед яких діяльність Центру протидії дезінформації, використання соціальних мереж для спростування фейків та проведення інформаційних кампаній, спрямованих на зміцнення довіри громадян до достовірних джерел інформації. Значну увагу приділено аналізу можливостей застосування сучасних технологій штучного інтелекту (ШІ) для виявлення маніпулятивного контенту, аналізу поведінки користувачів і розпізнавання фейкових акаунтів. Доведено, що такі технології можуть суттєво посилити здатність держави до протидії дезінформації за умови дотримання етичних стандартів прозорості, конфіденційності та справедливості.

Результати дослідження дозволяють запропонувати рекомендації, спрямовані на ефективну боротьбу з дезінформацією та маніпуляціями у сучасному інформаційному просторі. Насамперед, необхідно посилити державну політику у сфері інформаційної безпеки, зокрема шляхом розширення функціоналу Центру протидії дезінформації, запровадження законодавчих ініціатив, що передбачають підвищення відповідальності за поширення фейкових новин, а також удосконалення механізмів моніторингу інформаційного середовища. Поряд із цим важливо забезпечити розвиток технологічних рішень через активне впровадження штучного інтелекту для виявлення дезінформації та інформаційно-психологічних операцій, створюючи системи, здатні автоматично аналізувати інформаційні потоки та запобігати маніпуляціям. Особливої уваги заслуговує необхідність посилення міжнародної співпраці шляхом координації з міжнародними організаціями та партнерами для обміну досвідом і технологіями, а також залучення провідних платформ, таких як Meta, Twitter, Google, до активнішої боротьби з маніпулятивним контентом. Не менш важливим напрямом є підвищення рівня медіаграмотності населення через освітні програми, що сприятимуть розвитку навичок критичного мислення, аналізу інформації та розпізнавання фейкових

новин, особливо серед молоді, яка може бути залучена до таких ініціатив через інтерактивні онлайн-курси та кампанії в соціальних мережах. Водночас необхідно зміцнювати довіру до медіа шляхом створення механізмів сертифікації та маркування надійних джерел інформації, а також підтримки незалежних медіа, які дотримуються високих журналістських стандартів. Реалізація цих заходів дозволить сформувати стійкий інформаційний простір, підвищити захищеність громадян від маніпуляцій та забезпечити довготривалий позитивний міжнародний імідж України як надійного партнера у сфері інформаційної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білий список: 10 медіа, що стали найякіснішими. *Інститут масової інформації*. <https://imi.org.ua/monitorings/bilyj-spysok-10-media-shho-staly-najyakisnishymy-i41541>
2. Варій М. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології. Київ, 2016. 400 с.
3. Василенко М., Шевченко Т. Застосування штучного інтелекту в публічному управлінні, судочинстві та правоохоронній діяльності: міждисциплінарне дослідження. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 151-153.
4. Вільчинська І. Ю. Неправдива інформація як засіб маніпулятивної взаємодії. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 2021. С. 105–108.
5. Ганжуров Ю. Політична реклама чи політична пропаганда? *Віче*. 2016. № 9. С. 16-18.
6. Ганжуров Ю. Політична реклама як засіб формування парламентської еліти. *Політичний менеджмент*. 2017. Спец. вип. С. 33-40.
7. Головатий М. Мистецтво здобувати владу. *Політичний менеджмент*. 2014. № 1. С. 49-58.
8. Григоров О. В., та ін. Штучний інтелект. Машинне навчання. Автомобіль і електроніка. *Сучасні технології*. 2019. № 15. URL: <https://dspace.khadi.kharkov.ua/items/fa0aad62-879d-47e5-9a3c-e24cc9bd5afd>
9. Дев'ять головних тем російської пропаганди. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/05/5/7400790/>
10. Драч В. Культурна дипломатія в умовах глобального розвитку суспільств. URL: <https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/308270>
11. Жарков Я. М., Дзюба М. Т., Замаруєва І. В., ін. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави, Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 274 с.
12. Здоровенко Н. Маніпуляції та фейки: росія, яка живе у ваших

соцмережах. *CBN*. 20.09.2024. URL: <https://cbn.com.ua/articles/46053>

13. Каплан Ю. Політичні технології в Україні: особливості адміністративного ресурсу президентських виборчих кампаній. *Віче*. 2016. № 2. С. 4-14.

14. Кащавцева К. Не виплатив кредит – відключили інтернет: як працює соціальний рейтинг у Китаї. URL: <https://www.unian.ua/curiosities/chto-takoe-socialnyy-reyting-v-kitae-pravЦА-i-mify-12443769.html>

15. Китай і Росія стали світовими лідерами із запровадження обмежень в інтернеті – Access Now. *Zmina*. 06.11.2022. URL: <https://zmina.info/news/czyfrova-dyktatura-najpopulyarnishymy-instrumentamy-uryadiv-staly-cenzura-fejky-ta-vidklyuchennya-internetu/>

16. Кібершпигунство. URL: <https://www.psdinfo.pro/post/%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%BF%D0%B8%D0%B3%D1%83%D0%B%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>

17. Кіца М. О. Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудиторію. URL: <http://nz.uad.lviv.ua/static/media/1-52/36.pdf>

18. Климанська Л. Соціально-комунікативні технології в політиці: таємниці політичної «кухні». Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 332 с.

19. Коваль О. РФ посилює цифровий авторитаризм та репресії в інформпросторі. *Ua.news*. 01.11.2024. URL: <https://ua.news/ua/world/rf-posilyuye-tsifrovij-avtoritarizm-ta-represiyyi-v-informprostor>

20. Костельнюк М.М. Маніпуляційні технології в політичних процесах: термінологічний інструментарій. *Грані*. 2018. № 21(5). С. 123-132.

21. Кочубей Л. Виборчі технології як механізм політичного результату. *Людина і політика*. 2015. № 4. С. 56-62.

22. Кочубей Л. Виборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України) : монографія. Київ : Вид-во

«Юридична думка», 2016. 280 с.

23. Москаленко О., Григорова Т. Алгоритми штучного інтелекту для пошуку інформації в системах дистанційного навчання. *Прикладні питання математичного моделювання*. 2020. Т. 3. № 1. С. 133-135.

24. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. URL: <http://old.journ.lnu.edu.ua/vypusk7/n15/tv15-25.pdf>

25. На Польщу та Литву не підемо, достатньо України. Карлсон оприлюднив інтерв'ю з Путіним. URL: <https://detector.media/infospace/article/222736/2024-02-09-na-polshchu-ta-lytvu-ne-pidemo-dostatno-ukrainy-karlson-oprylyudnyv-intervyu-z-putinyim/>

26. Основні наративи які просуває російська пропаганда з приводу катастрофи на Каховській ГЕС. URL: <https://cpd.gov.ua/reports/osnovni-naratyvy-yaki-prosuvaye-rosijska-propaganda-z-privodu-katastrofy-na-kahovskij-ges/>

27. Петрик В. М. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навчальний посібник / за загальною редакцією Є. Д. Скулиша. 2-ге видання. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. 248 с.

28. Полторак В. А., Стадник А. Г. Пропаганда та її місце в процесі ведення інформаційних війн. основні форми пропагандистського впливу:: пряма пропаганда, джинса, пабліситі, пропаганда 2.0. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2020. № 3(1). С. 126-138. URL: <https://doi.org/10.15421/342014>

29. Почепцов Г. Г. Сенси і війни: України та Російська Федерація в інформаційній і смисловій війнах. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 316 с

30. Почепцов Г. Г. Як ведуться таємні війни. Психологічні операції в сучасному світі. Рівне : ППФ «Волинські обереги, 1999. 304 с.

31. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.

32. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11

березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації» : Указ Президента України №106/2021. *Офіційний сайт Адміністрації Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37421>

33. Путін майже годину висловлював своє бачення життя в Україні: фактчекінг звернення. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/22/stattja/polityka/putin-majzhe-hodynu-vyslovlyuvav-svoje-bachennya-zhyttya-ukrayini-faktchekinh-zvernennya>

34. Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі (оновлено). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html>

35. Росія та низка інших країн використовують ШІ від OpenAI для маніпуляції громадською думкою та формування політичних результатів. *AIN.UA*. URL: <https://ain.ua/2024/05/31/rosiya-ta-nyzka-inshyh-krayin-vykorystovuyut-shi-vid-openai-dlya-manipulyacziyi/>

36. Руднева А. О. Культурна дипломатія як інструмент формування іміджу України. *Регіональні студії України*. 2024. №3 7. URL: <https://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/37/13.pdf>.

37. Сидорук А. Через PRISMy спецслужб. URL: <https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/3798/2013-06-13-cherez-prismu-spetssluzhb/>

38. Сноуден розповів, для чого спецслужби стежили за мільйонами у соцмережах. URL: <https://web.archive.org/web/20131001214703/http://www.pravica.com.ua/news/2013/09/29/6998918/>

39. Соціологічна енциклопедія / укл. В. Г. Городяненко. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.

40. Соціологія політики : підручник у 2-х частинах / за ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. Київ : Вид-во Європейського університету, 2011. 244 с.

41. Стадник А. Г. Використання пропаганди в процесі інформаційних війн: її сутність, механізми і технології впливу на громадську думку. *Грані*.

2017. Вип. 5(145). С. 10-16.

42. Суспільне буття і суспільна свідомість. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

43. Центр протидії дезінформації. URL: <https://cpd.gov.ua/>

44. Центр стратегічних комунікацій. URL: <https://spravdi.gov.ua/pro-nas/>

45. Чому росія поширює фейки про «контрабанду зброї» в Україні. URL: <https://cpd.gov.ua/main/chomu-rosiya-poshyryuye-fejky-pro-kontrabandu-zbroyi-v-ukrayini/>

46. Чотири країни використовували інструменти OpenAI для маніпулювання громадською думкою, серед них – Росія. *ZMINA*. URL: <https://zmina.info/news/chotyry-krayiny-vykorystovuvaly-instrumenty-openai-dlya-manipulyuvannya-gromadskoyu-dumkoyu-sered-nyh-rosiya/>

47. Шустенко О. Маніпулятивні технології як феномен цифрової дійсності. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 49. С. 200–204.

48. Юхименко І. Ідеологізація як технологія зовнішньої політики Північної Кореї. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2021. 13 (2). с. 145-153. URL: <https://doi.org/10.15421/352135>

49. Юхименко І. Технології зовнішньої політики Північної Кореї. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Yukhymenko_Ihor/Tekhnolohii_zovnishnoi_polityky_Pivnichnoi_Korei/?utm_source=chatgpt.com

50. Як визначити та зловити фейк? *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/advice/yak-znachyty-ta-zlovtyty-fejk-i2388>

51. Яка мета головних кремлівських ІПсО у війні проти України. URL: <https://cpd.gov.ua/main/yaka-meta-golovnyh-kremlivskyh-ipso-u-vijni-proty-ukrayiny/>

52. 5 types of ‘fake news’ and why they matter Ogilvy. *Ogilvy*. URL:

<https://www.ogilvy.com/ideas/5-types-fake-news-why-they-matter>

53. Ahmed S. Who inadvertently shares deepfakes? Analyzing the role of political interest, cognitive ability, and social network size. *Telematics and Informatics*. 2021. Vol. 57. URL:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0736585320301672>

54. Allcott H., Gentzkow M. Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*. 2017. Vol. 31. No. 2. P. 211–236. URL: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.31.2.211>.

55. Authoritarian. *Oxford English Dictionary*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1093/OED/1202010282>

56. Bahrain, Kuwait and Norway contact tracing apps among most DAngerous for privacy. *Amnesty International*. June 16, 2020. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/06/bahrain-kuwait-norway-contact-tracing-apps-Danger-for-privacy/>

57. Bastos M. T., Mercea D. The Brexit Botnet and User-Generated Hyperpartisan News. *Social Science Computer Review*. 2019. Vol. 37. No. 1. P. 38–54.

58. Brady A.-M. Marketing Dictatorship: Propaganda and Thought Work in Contemporary China. Rowman & Littlefield Publishers, 2009. 236 p.

59. Censorship in Iran. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Censorship_in_Iran

60. Chen A. The Agency. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2015/06/07/magazine/the-agency.html>

61. Climate Hunger Strike Activists. *BBC News*, 2021. URL: <https://www.bbc.com/news>

62. Corbyn Effect on UK Youth Politics. *The Independent*, 2019. URL: <https://www.independent.co.uk>

63. Deibert R. (2015). Authoritarianism Goes Global: Cyberspace Under Siege. *Journal of Democracy*. 2015. № 26(3). P. 64–78.

64. Dragu T., Lupu Y. Digital Authoritarianism and the Future of Human

Rights. *International Organization*. 2021. No. 75(4). P. 991–1017.

65. Erasmus+ Programme Overview. URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/>

66. Erol Y., Brannen S. Promote and Build: A Strategic Approach to Digital Authoritarianism. *CSIS Briefs*. URL: <https://www.csis.org/analysis/promote-and-build-strategic-approach-digital-authoritarianism>

67. Fact or Fiction? *CQ Press Library*. URL: https://library.cqpress.com/cqresearcher/html/public/Fake_News_Checklist.pdf

68. Feldstein S. The Rise of Digital Repression. Oxford University Press, 2021. 336 p.

69. Floridi L., Cowls J., Beltrametti M., Chatila R., Chazerand P., Dignum V., et al. AI4People—An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and Machines*. 2018. 28(4). P. 689–707.

70. France's Political Media Scandals. *Le Monde*, 2021. URL: <https://www.lemonde.fr>

71. German Elections and Media Manipulation. *DW News*, 2021. URL: <https://www.dw.com/en>

72. Glasius M. What Authoritarianism is ... And is not: A Practice Perspective. *International Affairs*. 2018. No. 94(3). P. 515–533.

73. Han, R. Manufacturing Consent in Cyberspace: China's «Fifty-Cent Army». *Journal of Current Chinese Affairs*. 2015. Vol. 44, No. 2. P. 105–134.

74. Helbing D. Digital fascism rising? URL: <https://www.theglobalist.com/fascism-big-Data-artificial-intelligence-surveillance-democracy/>

75. How To Spot Fake News – IFLA in the post-truth society. *IFLA*. URL: <https://www.ifla.org/news/how-to-spot-fake-news-ifla-in-the-post-truth-society>

76. Hungarian Government Media Manipulations. *The Economist*, 2021. URL: <https://www.economist.com>

77. Internet censorship in Iran. URL:

https://en.wikipedia.org/wiki/Internet_censorship_in_Iran

78. Isaak J., Hanna M. J. User Data Privacy: Facebook, Cambridge Analytica, and Privacy Protection. *Computer*. 2018. Vol. 51, No. 8. P. 56–59.
79. Islamic Republic of Iran Broadcasting. URL: <https://www.irib.ir/>
80. Jobin A., Ienca M., Vayena E. The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*. 2019. No. 1(9). P. 389–399.
81. Jones M. O. Digital Authoritarianism in the Middle East. Hurst and Company, 2022. 272 p.
82. Khalil L. Digital Authoritarianism, China and COVID. *Lowy Institute*. November 2, 2020. URL: <https://www.lowyinstitute.org/publications/digital-authoritarianism-china-covid>
83. King G., Pan J., Roberts M. E. How Censorship in China Allows Government Criticism but Silences Collective Expression. *American Political Science Review*. 2013. Vol. 107. No. 2. P. 326–343.
84. Kitchin R. Civil Liberties or Public Health, or Civil Liberties and Public Health? Using Surveillance Technologies to Tackle the Spread of COVID-19. *Space and Policy*. 2020. No. 24(3). P. 362–381.
85. Lamensch M. Authoritarianism Has Been Reinvented for the Digital Age. *Centre for International Governance Innovation Online*. July 9, 2021. URL: <https://www.cigionline.org/articles/authoritarianism-has-been-reinvented-for-the-digital-age/>
86. Lewandowsky S., et al. Technology and Democracy: Understanding the Influence of Online Technologies on Political Behaviour and Decision-Making. Publications Office of the European Union, 2020. 172 p.
87. Manokha I. Surveillance, Panopticism, and Self-Discipline in the Digital Age. *Surveillance & Society*. 2018. No. 16(2). P. 219–237.
88. Meaning of disinformation in English. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/disinformation>
89. Meaning of fake in English. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fake>

90. Meaning of narrative in English. URL:
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/narrative>
91. Media Blackouts in Turkish Elections. *Al Jazeera*, 2019. URL:
<https://www.aljazeera.com>
92. Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/psyops>
93. Microsoft. Suspected Chinese operatives using AI generated images to spread disinformation among US voters. 2023. URL:
<https://www.cnn.com/2023/09/07/politics/chinese-operatives-ai-images-social-media/index.html>
94. Negative Campaigning in US Elections. *New York Times*, 2020. URL:
<https://www.nytimes.com>
95. New Europe 100 – changemakers in central and eastern Europe. URL:
<https://www.ft.com/content/ece06f66-90a7-11e6-a72eb428cb934b78>
96. Nwabueze C., Okonkwo E. Social Media and Political Participation in Nigeria: Challenges and Prospects. *International Journal of Politics and Good Governance*. 2018. Vol. 9. No. 9.1. P. 1–17.
97. Polyakova A., Meserole C. Exporting digital authoritarianism: The Russian and Chinese Models. Brookings Institution Democracy and Disorder Policy Brief. *Brookings Institution*, 2019. URL:
<https://www.brookings.edu/research/exporting-digital-authoritarianism/>
98. Repucci S., Slipowitz A. Freedom in the World 2022: The Global Expansion of Authoritarian Rule. *Freedom House*. 2022. URL:
https://freedomhouse.org/sites/default/files/202202/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf
99. Rid T. Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2020. 512 p.
100. Shahbaz A., Funk A. The Pandemic’s Digital Shadow. *Freedom House*. URL:
<https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2020/pandemics-digital-shadow>

101. Soziale Medien als sanftes Propagandainstrument in Deutschland.
URL: <https://www.socialmedia-research.de>
102. Stopfake. URL: <https://www.stopfake.org/uk/golovna/>
103. Svoboda M. The Politics of Authoritarian Rule. Cambridge University Press, 2012. 258 p.
104. Swedish Political Campaign Ads. *The Guardian*, 2022. URL: <https://www.theguardian.com>
105. The invasion of Ukraine is not the first social media war, but it is the most viral. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/international/the-invasion-of-ukraine-is-not-the-first-social-media-war-but-it-is-the-most-viral/21808456>
106. Trudeau's Public Image Management. *CBC News*, 2020. URL: <https://www.cbc.ca>
107. US Presidential Debates Analysis. *Washington Post*, 2020. URL: <https://www.washingtonpost.com>
108. Weiss J. Understanding and Rolling Back Digital Authoritarianism. *War on the Rocks*. February 17, 2020. URL: <https://warontherocks.com/2020/02/understanding-and-rolling-back-digital-authoritarianism/>.
109. Woolley S. C., Guilbeault D. Computational Propaganda in Turkey: Manufacturing Consensus Online. *Oxford Internet Institute*. 2017. URL: <https://www.oii.ox.ac.uk/research/projects/computational-propaganda/>